Основи историје језика

Орсат Лигорио

Дио I

Класификација језика

Колико на свијету има језика?

— 1?
— 10?
— 100?
— 1 000?
— 10 000?
— 100 000?

Добро питање...

- Тачан одговор **непознат је**.
- Процјене се крећу **од 3 000 до 7 000 језика**.
- **Основно питање**:

  ➔ Колико се два идиома морају разликовати да би се сматрала различитим језицима?

–Много?

Примјер 1

српски (индоевропски)	**албански** (индоевропски)
мати	nënë ‘мати’
отац	baba ‘отац’
брат	vëllla ‘брат’
сестра	motër ‘сестра’
син	bir ‘син’

–Понешто?

Примјер 2

српски (индоевропски)	**њемачки** (индоевропски)
мати	Mutter ‘мати’
отац	Vater ‘отац’
брат	Bruder ‘брат’
сестра	Schwester ‘сестра’
син	Sohn ‘син’

–Немного?

Примјер 1

српски (индоевропски)	**словеначки** (индоевропски)
мати	mati
отац	оче
брат	brat
сестра	sestra
син	sin

Критеријуми за разликовање језика

- Неки од чешћих критеријума за разликовање језика су:

1. **Критеријум међусобне разумљивости**

➔ различни су они језици који нису међусобно разумљиви

2. **Критеријум идентификације говорника**

➔ различни су они језици које говорници доживљавају као различите

3. **Критеријум стандардизације**

➔ језицима се могу сматрати само стандардизовани језици

Критеријум међусобне разумљивости (I)

Противримјер 1

шведски (индоевропски)	**норвешки** (индоевропски)
mor	mor
far	far
bror	bror
syster	søster
son	son

Критеријум међусобне разумљивости (II)

Противвримјер 2

македонски (индоевропски)	бугарски (индоевропски)
мајка	майка
татко	татко
брат	брат
сестра	сестра
син	син

Дијалекатски континуум

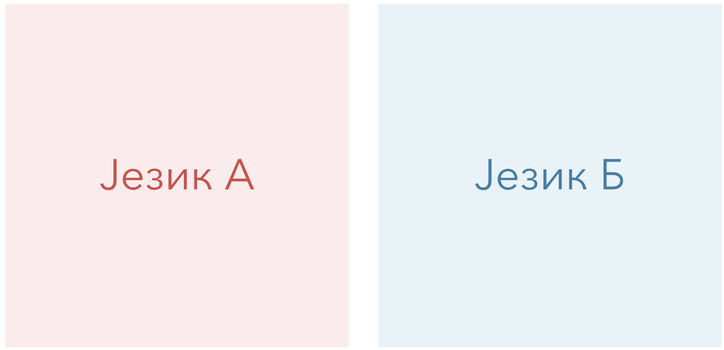

Јасне границе

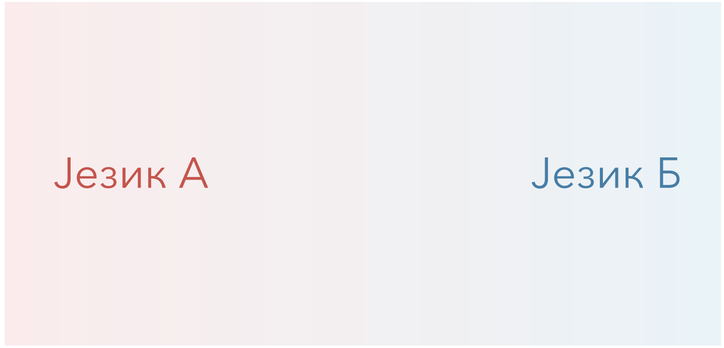

Нејасне границе – дијалекатски континуум

- Неки дијалекатски континууми:

1. бугарски, македонски, српскохрватски, словеначки
2. чешки, словачки
3. руски, украјински, бјелоруски
4. италијански, француски
5. шапнски, португалски
6. холандски, нискоњемачки

итд.

Критеријум идентификације говорника (I)

Противримјер 1

урду (индоевропски)	**хинди** (индоевропски)
mātā ‘мати’	mātā ‘мати’
vālid ‘отац’	vālid ‘отац’
bhrātā ‘брат’	bhrātā ‘брат’
bahan ‘сестра’	bahab ‘сестра’
beṭā ‘син’	beṭā ‘син’

Критеријум идентификације говорника (II)

Противвримјер 2

српски (индоевропски)	**хрватски** (индоевропски)
мати	мати
отац	отац
брат	брат
сестра	сестра
син	син

Критеријум стандардизације

Противримјер

овдје се говори језицима.

овдје се говори дијалектима?

Колико на свијету има језика?

сса 7 000 језика

(ethnologue.com броји 7 168 језика)

Зашто на свијету има толико језика?

- Неки разлози због којих на свијету има много језика:

1. **људи се језиком одавно служе**

➔ архаични облици Homo sapiensa стари су око 250 000 година

2. **језици се временом мијењају**

➔ језик В. Караџића није исти као савремени српски језик, а Вуков језик није био исти као језик Св. Саве

3. **језичке промјене су разноврсне**

➔ могу бити фонетске, морфолошке, семантичке, лексичке итд.

Врсте сличности међу језицима свијета

- Најчешће врсте сличности су:

1. **систематске сличности**

➔ нису случајне, налазе се међу генетски сродним језицима

2. **случајне сличности**

➔ налазе се међу генетски несродним језицима

3. **сличности услијед заимања**

➔ налазе се међу језицима у контакту, без обзира да ли су генетски сродни или не

Систематске сличности (I)

Примјер 1

санскрит (индоевропски)	српски (индоевропски)
mā́tā ‘мати’	мати
pitā́ ‘отац’	отац
bhrā́tā ‘брат’	брат
svā́sā ‘сестра’	сестра
sūnúḥ ‘син’	син

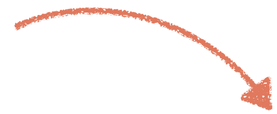

‘систематске’ не значи и ‘апсолутне’

Систематске сличности (II)

Примјер 2

фински (уралски)	**естонски** (уралски)
äiti ‘мати’	ema ‘мати’
isä ‘отац’	isa ‘отац’
veli ‘брат’	veli ‘брат’
sisar ‘сестра’	sõsar ‘сестра’
poika ‘син’	poeg ‘син’

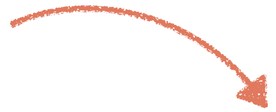

’систематске’ не значи и ’апсолутне’

Систематске сличности (III)

Примјер 3

арапски (афразијски)	хебрејски (афразијски)
ʔumm ‘мати’	em ‘мати’
ʔab ‘отац’	av ‘отац’
ʔaḵ ‘брат’	akh ‘брат’
ʔuḵt ‘сестра’	akhot ‘сестра’
ibn ‘син’	ben син’

Случајне сличности (I)

Примјер 1

свахили (нигерокордофански)	српски (индоевропски)
mzazi ‘мати’	мати
baba ‘отац’	отац
ndugu ‘брат’	брат
dada ‘сестра’	сестра
mwana ‘син’	син

yai ‘jaje’	jaje

Случајне сличности (II)

Примјер 2

јапански (јапонички)	енглески (индоевропски)
okāsan ‘мати’	mother
otōsan ‘отац’	father
oniisan, otōto ‘брат’	brother
onēsan, imōto ‘сестра’	sister
musuko ‘син’	son

namae ‘име’	name ‘име’

Случајне сличности (III)

Примјер 3

аину (изоловани)	малајски (аустронезијски)
hapo ‘мати’	ibu ‘мати’
michi ‘отац’	bapa ‘отац’
yupi ‘брат’	abang ‘ст. брат’
sa ‘сестра’	kakak ‘ст. сестра’
po ‘син’	anak ‘син’

api ‘ватра’	api ‘ватра’

Lallwörter – блебетање и тепање (I)

Примјер 3

српски (индоевропски)	мађарски (уралски)
мати	anya ‘мати’
отац	apa ‘отац’
брат	fivér ‘брат’
сестра	nővér ‘сестра’
син	fiú ‘син’

мама	mama ‘мама’

Lallwörter – блебетање и тепање (II)

Примјер 3

енглески (индоевропски)	**туркменски** (туркијски)
mother	eje ‘мати’
father	kaka ‘отац’
brother	dogan ‘брат’
sister	uýa ‘сестра’
son	ogul ‘син’

dad	däde ‘тата’

Сличности услијед заимања (I)

Примјер 1

српски (индоевропски)	**турски** (туркијски)
мати	ana ‘мати’
отац	ata ‘отац’
брат	kardeş ‘брат’
сестра	abla ‘сестра’
син	oğul ‘син’

баклава	baklava ‘ћуприја’

Сличности услијед заимања (II)

Примјер 2

српски (индоевропски)	**мађарски** (уралски)
мати	anya ‘мати’
отац	apa ‘отац’
брат	fivér ‘брат’
сестра	nővér ‘сестра’
син	fiú ‘син’

гулаш	gulyás ‘гулаш’

Сличности услијед заимања (III)

Примјер 3

холандски (индоевропски)	јапански (јапонички)
moeder ‘мати’	okāsan ‘мати’
vader ‘отац’	otōsan ‘отац’
broeder ‘брат’	oniisan, otōto ‘брат’
zuster ‘сестра’	onēsan, imōto ‘сестра’
zoon ‘син’	musuko ‘син’

arbeid ‘посао’	arubaito ‘посао’

Свадешева листа

1. ја
2. ти
3. ми
4. овај
5. тај
6. ко?
7. шта?
8. не
9. сви
10. многи
11. један
12. два
13. велик
14. дугачак
15. мален
16. жена
17. мушкарац
18. особа
19. риба
20. птица
21. пас
22. вашка
23. дрво
24. сјеме
25. лист
26. коријен
27. кора
28. кожа
29. месо
30. крв
31. кост
32. маст
33. јаје
34. рог
35. реп
36. перо
37. коса
38. глава
39. уво
40. око
41. нос
42. уста
43. зуб
44. језик
45. канџа
46. нога
47. кољено
48. рука
49. стомак
50. врат
51. груди
52. срце
53. јетра
54. пити
55. јести
56. гристи
57. видјети
58. слушати
59. знати
60. спавати
61. умирати
62. убијати
63. пливати
64. летјети
65. ходати
66. долазити
67. лежати
68. сједати
69. стајати
70. давати
71. говорити
72. сунце
73. мјесец
74. звијезда
75. вода
76. киша
77. камен
78. пијесак
79. земља
80. облак
81. дим
82. ватра
83. пепео
84. горјети
85. пут
86. планина
87. црвен
88. зелен
89. жут
90. бијел
91. црн
92. ноћ
93. топао
94. хладан
95. пун
96. нов
97. добар
98. округао
99. сув
100. име

Morris Swadesh, 1909–1967

па ипак позајмљенице су:
канџа, стомак, ватра

Wanderwörter – лутајуће ријечи

Примјер 1

српски (индоевропски)	**волоф** (нигерокордофански)
мати	ndey ‘мамти’
отац	baay ‘отац’
брат	càmmiñ ‘брат’
сестра	onēsan, imōto ‘сестра’
син	musuko ‘син’

банана	banaana ‘банана’

Типолошка класификација

према својеству
= типолошки

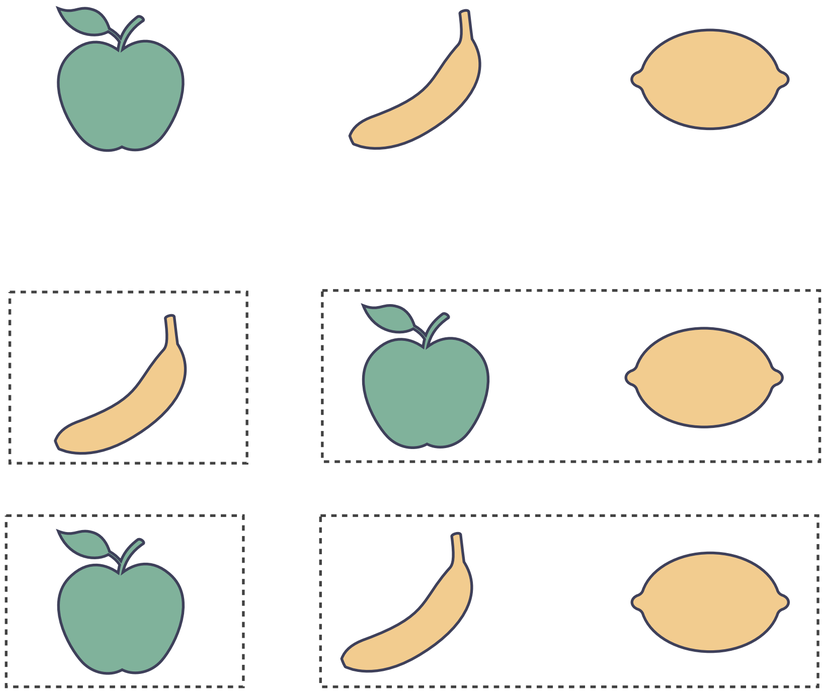

дуљуљасто и округласто

зелено и жуто

WALS – *World Atlas of Language Structures*

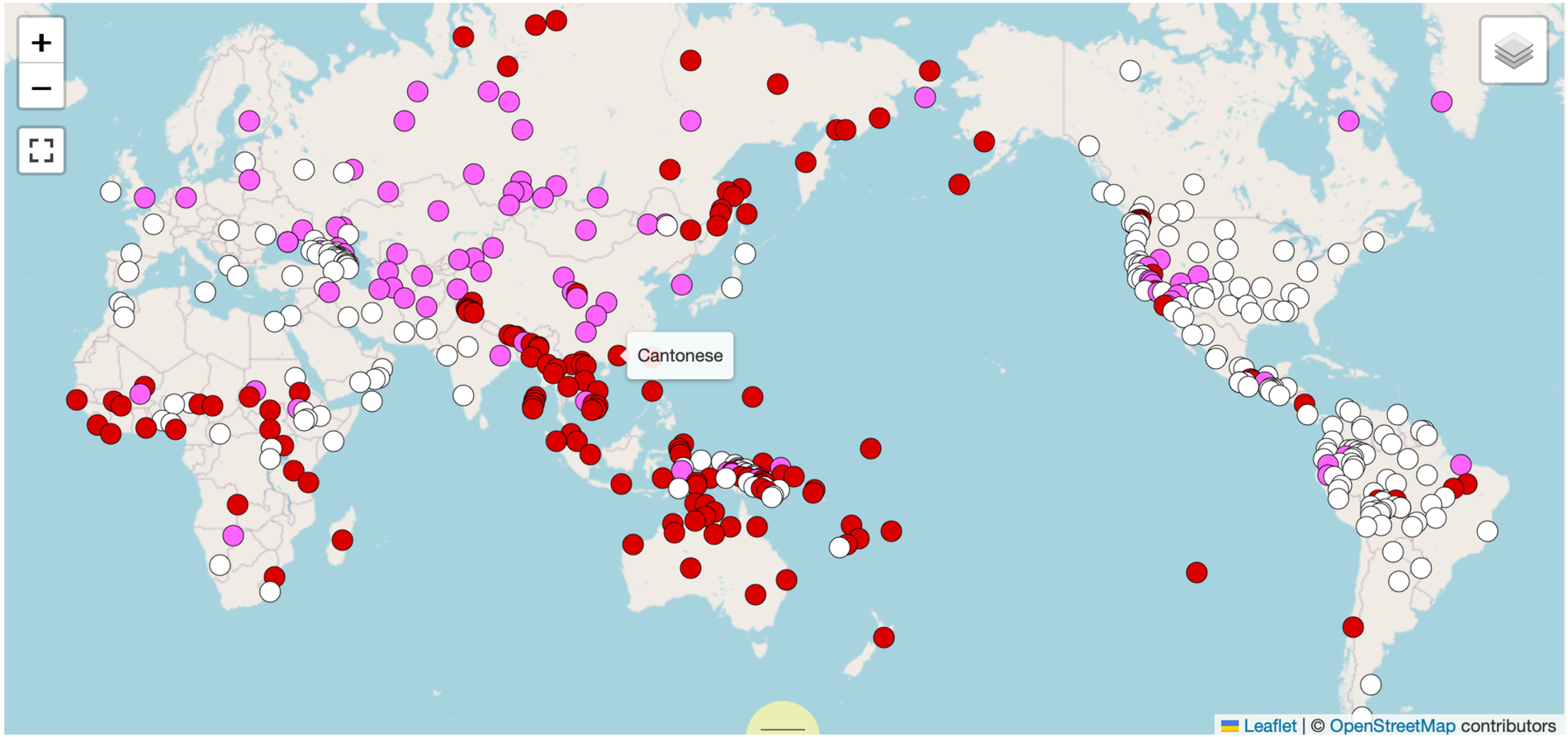

Сви језици који имају [ŋ]

Генетска класификација

према поријеклу
= генетски

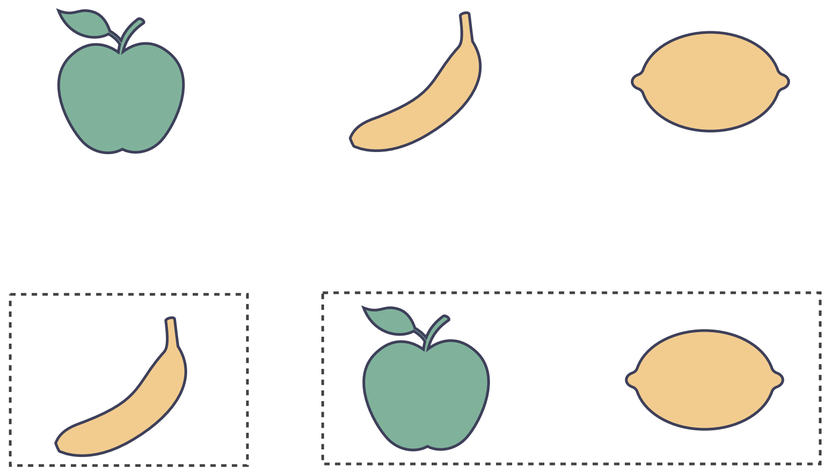

монокотиледоне (🍌)
и еудикотиледоне (🍏🍋)

Модел породичног дрвета

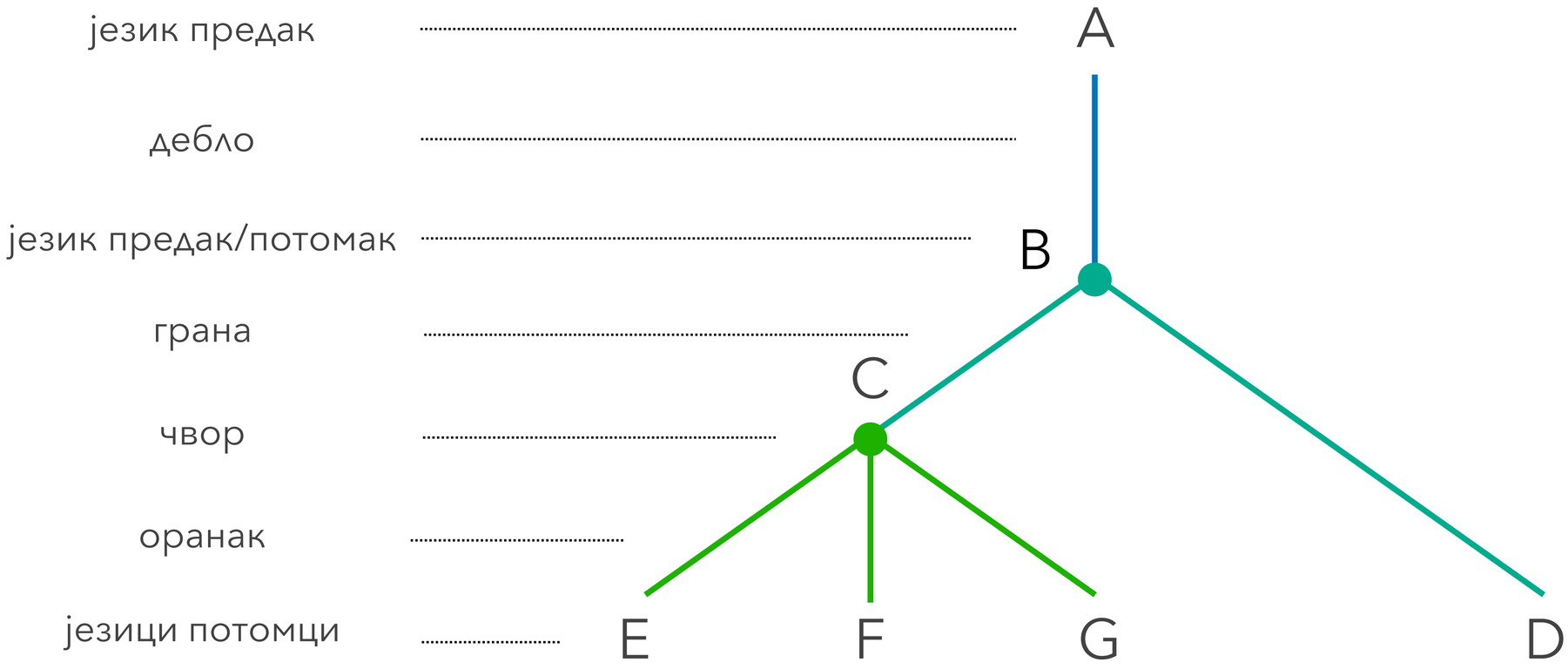

August Schleicher, 1821–1868

Литература

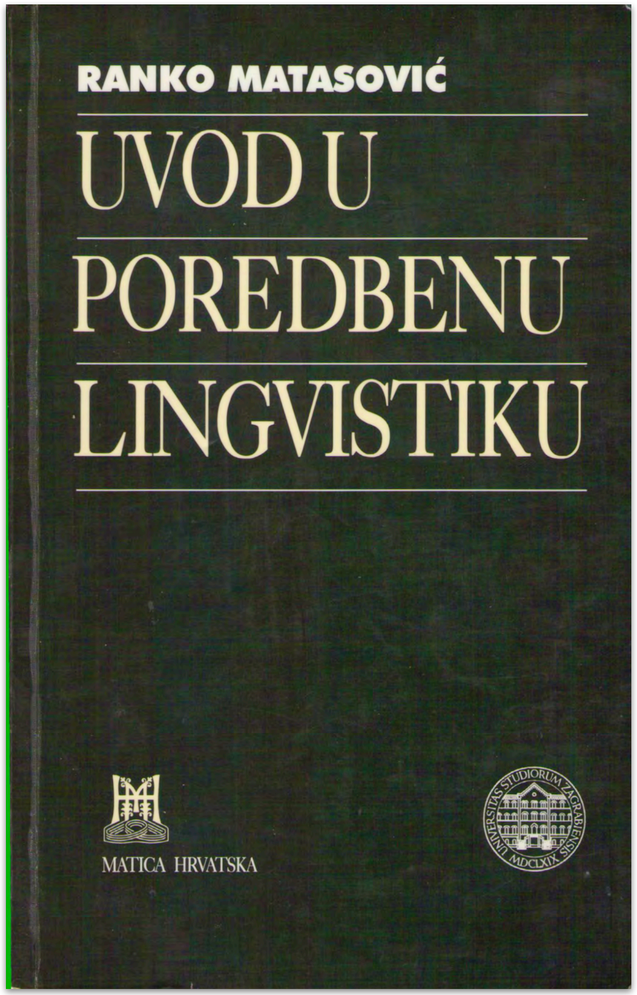

- Matasović, Ranko. Uvod u poredbenu lingvistiku. Zagreb: Matica hrvatska, 2001.

  ➔ Стр. 15–41.

Литература

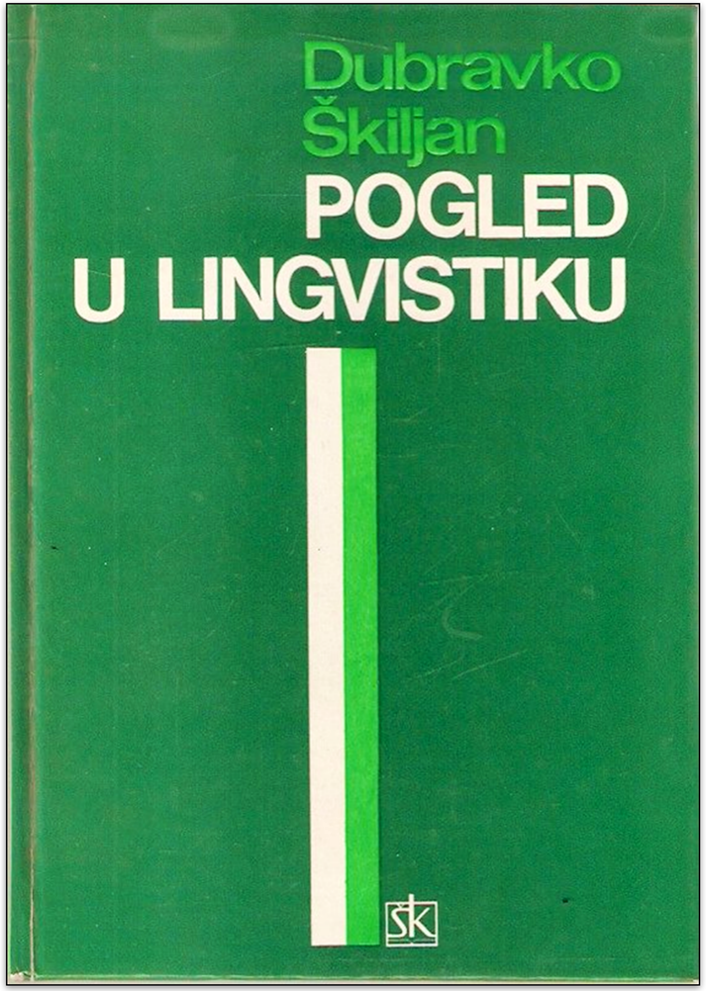

- Škiljan, Dubravko. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 1985[2].

  ➔ Стр. 11–19.

Дио II
Индоевропски језици

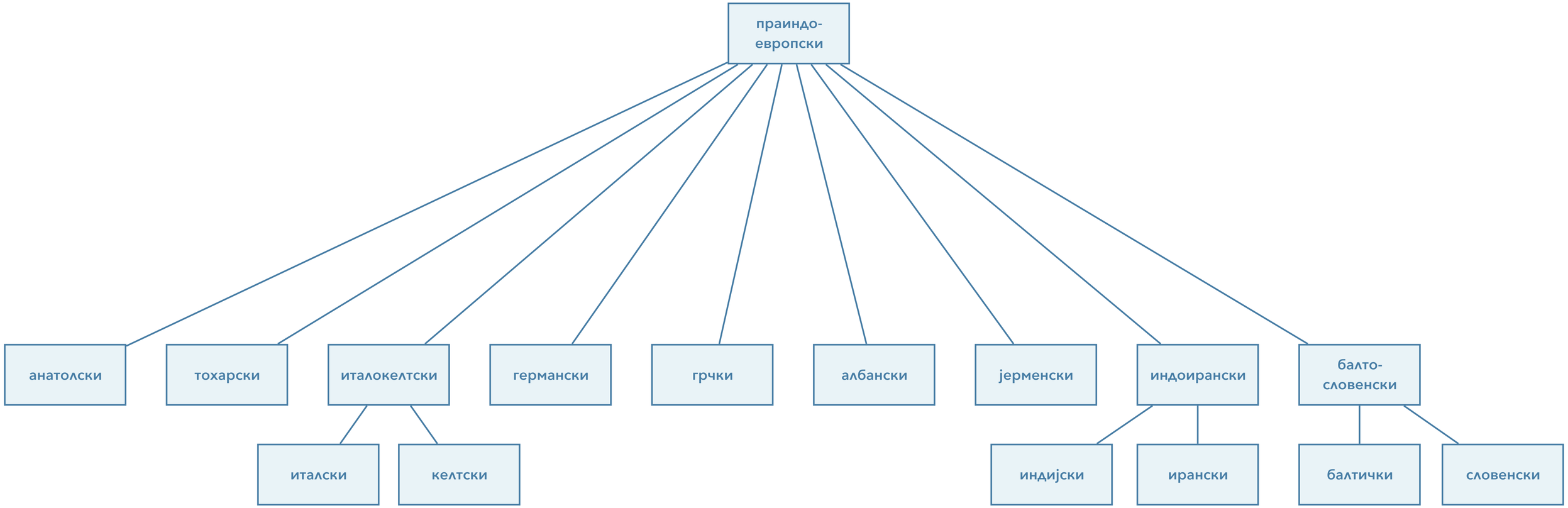

кентумски

сатемски

Индоевропски прајезик

- Није документован. Реконструше се **прије 25. вијека пр.н.е.**
- Гдје: **Понтско-каспијска степа**
- Археолошки трагови: **култура јама из око 33. до 26. вијека пр.н.е**
- Језик предак: **праиндоуралски**

Керносовски идол из културе јама

око 25. вијека пр.н.е.

Анатолски језици

- Документовани **од 18. до сса 2. вијека пр.н.е.** (= данас изумрли)
- Гдје: **Анатолија**
- Дијеле се на **староанатолске и новоанатолске**
  - Старороанатолски (од 18. до 8. вијека пр.н.е.) су **хетитски**, **палајски** и **лувијски**
  - Новоанатолски (од 8. до 2. вијека пр.н.е.) су **лидијски**, **ликијски**, **каријски**, **сидетски** и **писидијски**
- Најважнији представник: **хетитски**
- Први писани споменик: **Натпис краља Аните из 18. вијека пр.н.е.**
  - Писан: **хетитским клинастим писмом**

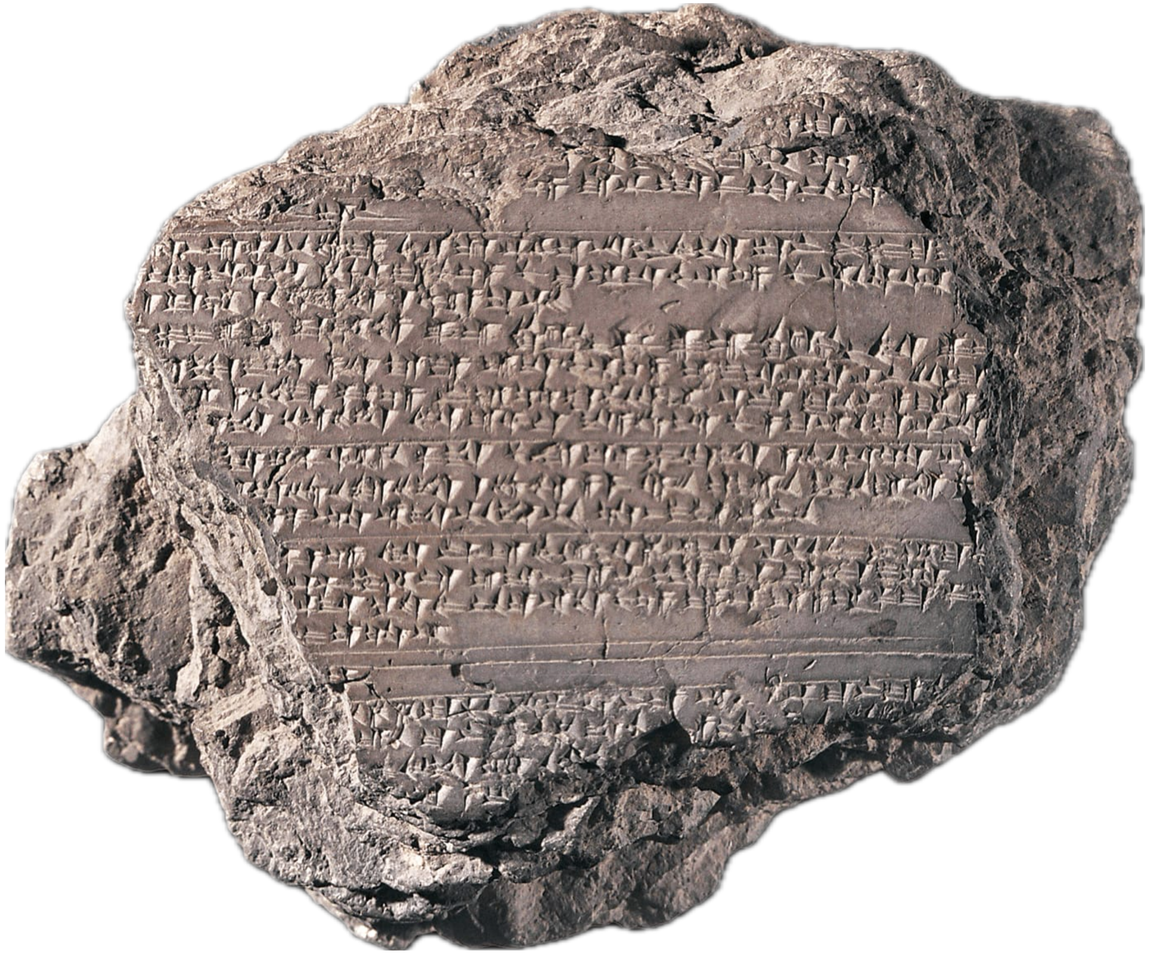

Натпис краља Аните

18. в. пр.н.е.

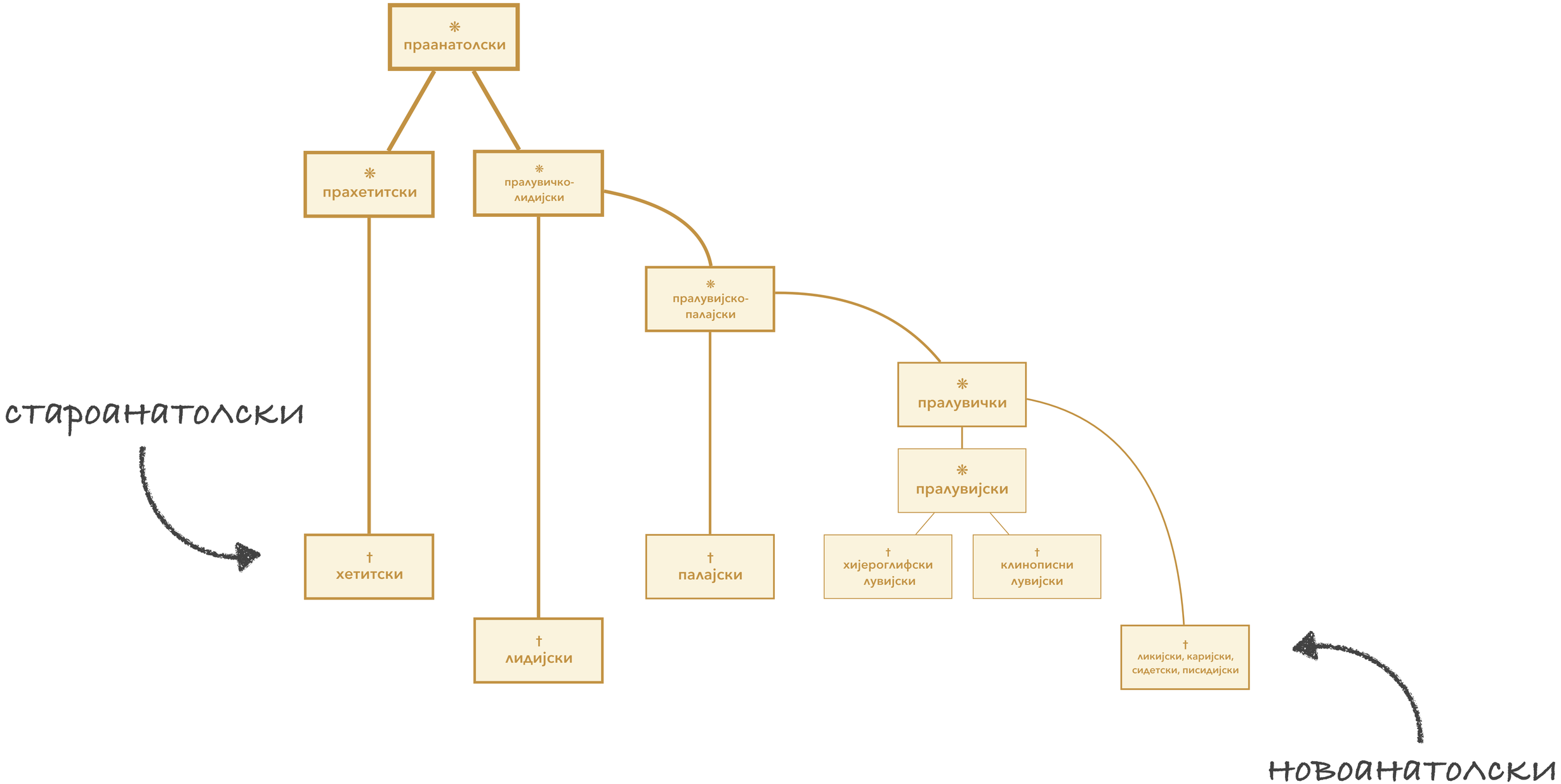
* праанатолски
* прахетитски
* пралувичко-лидијски
* пралувијско-палајски
* пралувички
* пралувијски
† хетитски
† лидијски
† палајски
† хијероглифски лувијски
† клинописни лувијски
† ликијски, каријски, сидетски, писидијски
староанатолски
новоанатолски

Тохарски језик

- Документовани **од 6. до сса 9. вијека н.е.** (= данас изумрли)
- Гдје: дуж гранака Пута свиле у **пустњии Такламакан** у Таримском басену
- Први археолошки трагови: **афанасијевска култура из 3. миленијума пр.н.е.**
- Обухвата **тохарски А или турфанскски** и **тохарски Б или кучански**
  - Могуће је да је осим тога постојао и **тохарски Ц или крорански**
- Најважнији представник: **тохарски Б**
- Први писмани споменици: **будистички преводи са санскрита**
  - Писан: **тохарским писмом**

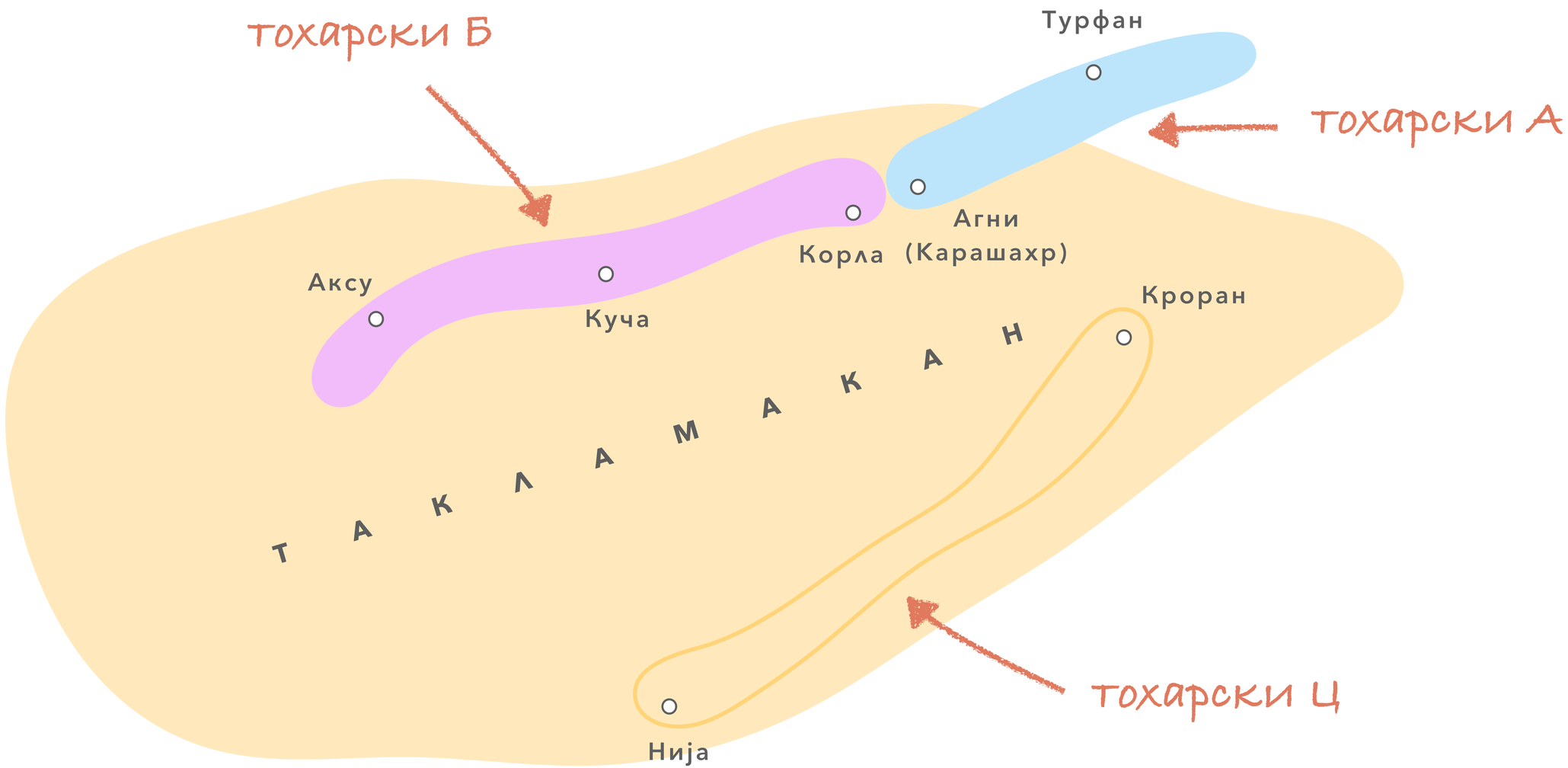
тохарски Б
Турфан
тохарски А
Агни
(Карашахр)
Корла
Аксу
Куча
Кроран
Т А К Л А М А К А Н
тохарски Ц
Нија

Келтски језици

- Документовани **од 6. вијека пр.н.е.**
- Гдје: **западна и југозападна Европа**
- Први археолошки трагови: **халштатска култура из 8. до 5. вијека пр.н.е.**
- Дијеле се на **континенталне** и **инсуларне**
  - Континентални су **келтиберски**, **галски** и **лепонтски**
  - Инсуларни су **бретонски**, **корнишки**, **велшки**, **шкотски**, **менски** и **ирски**
- Најстарији списи: **лепонтски натписи из 6. вијека пр.н.е.**
- Најважнији представник: **староирски**
- Први писани споменици: **Вирцбуршке**, **Торинске**, **Миланске** и **Санктгаленске глосе**
  - Изворно писан: **огамским писмом**

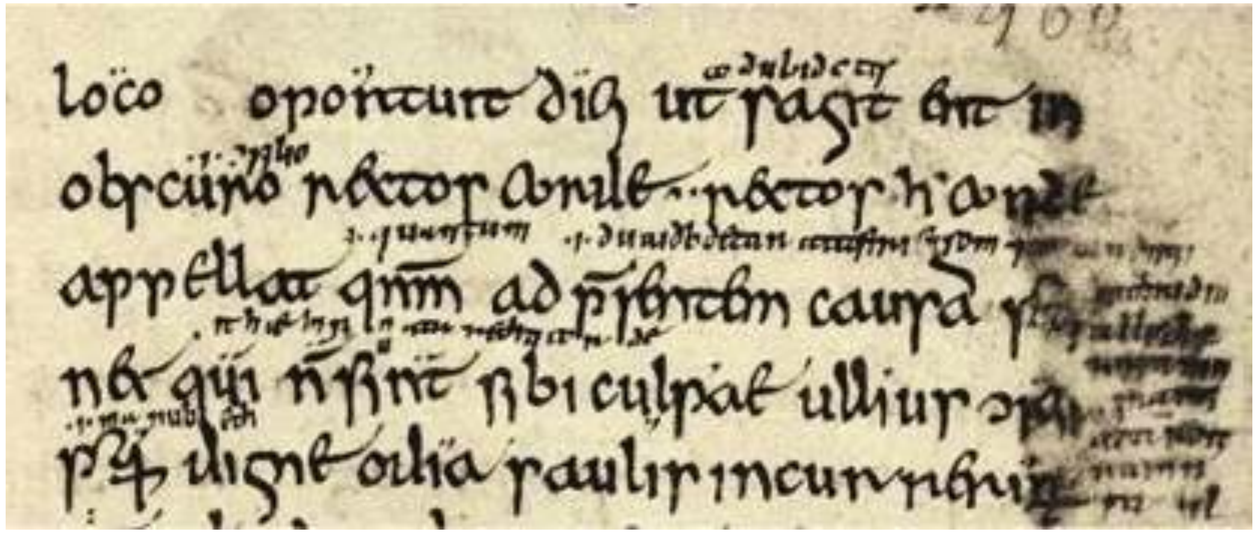

Миланске глосе

8. или 9. вијек н.е.

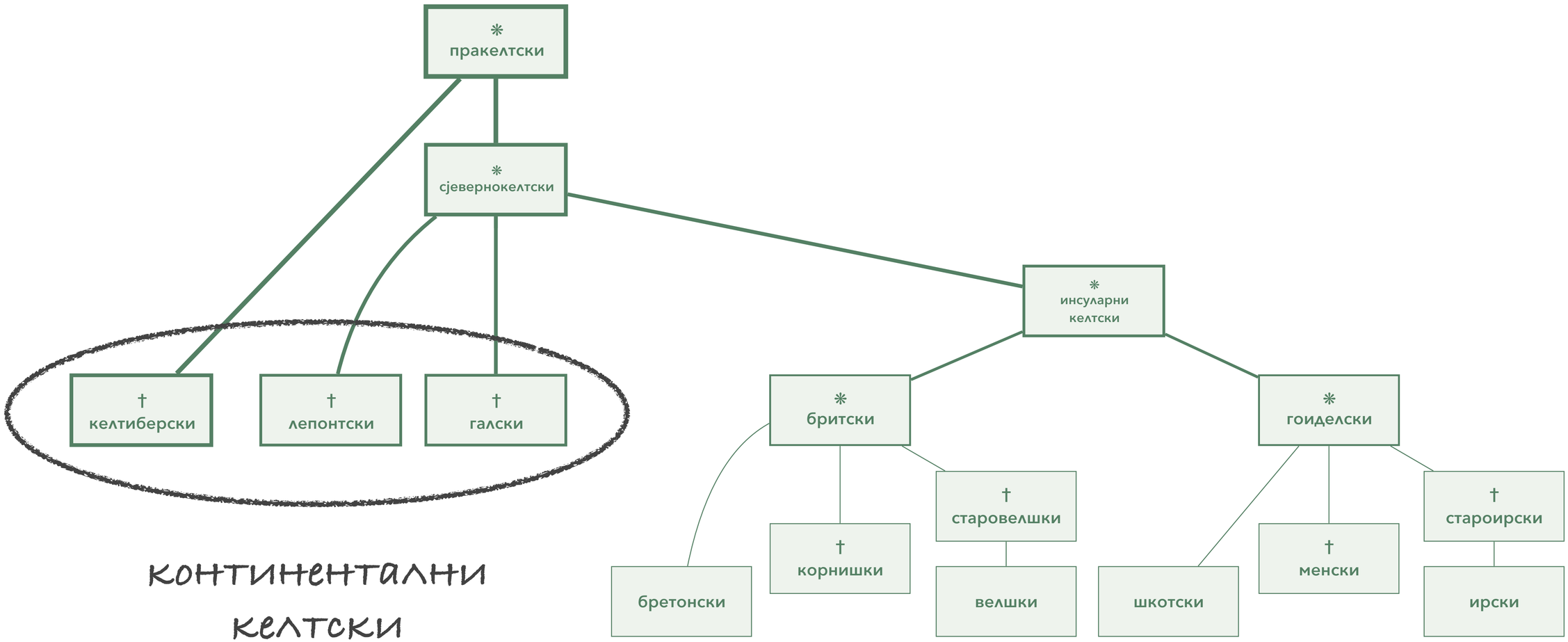
* пракелтски
* сјевернокелтски
* инсуларни келтски
† келтиберски
† лепонтски
† галски
* британски
* гоиделски
† старовелшки
† корнишки
† менски
† староирски
бретонски
велшки
шкотски
ирски
континентални келтски

Италски језици

- Документовани **од 7. вијека пр.н.е.**
- Гдје: **Апенинско полуострво**
- Први археолошки трагови: **култура Терамаре из 15. до 10. вијека пр.н.е.**
- Дијеле се на **латинскофалискичке** и **осачкоумбријске или сабелске**
  - Латинскофалискички су **латински** и **фалискички**
  - Сабелски су **осачки** и **умбријски**
  - Осим тога, постоји и **венетски**
- Најстарији писани споменици: **пренестинска копча из 7. вијека пр.н.е**
- Најважнији представник: **латински**
  - Изворно писан: **италским писмом**, тј. **латиницом**

Lapis niger, 6. вијек пр.н.е.

Fibula Praenestina, 7. вијек пр.н.е.

Duenos-натпис, 5/6. вијек пр.н.е.

Lapis Satricanus, 5. вијек пр.н.е.

романски језици

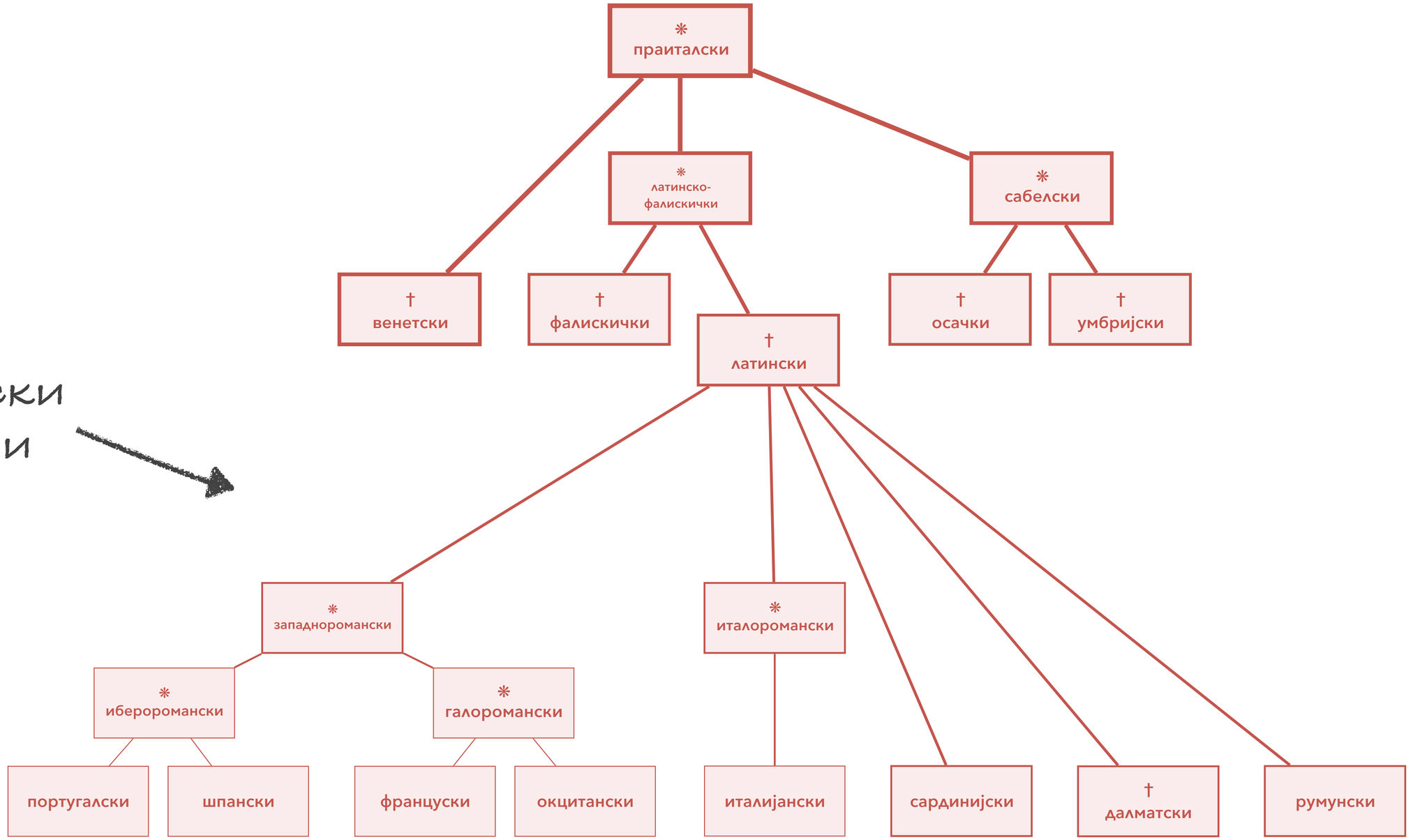

Германски језици

- Документовани **од око 3. вијека пр.н.е.**
- Гдје: **западна и сјеверна Европа**
- Први археолошки трагови: **јасторфска култура из 6. до 3. вијека пр.н.е.**
- Дијеле се на **источне**, **западне** и **сјеверне**
  - Источни су **готски**, **вандалски** и **бургундски**
  - Западни су (**старо**)**енглески**, (**старо**)**фризијски**, **старосаски**, **доњонњемачки**, **старонискофраначки**, **холандски**, (**старо**)**високонњемачки**
  - Сјеверни су **старонордијски**, **исландски**, **норвешки**, **фарски**, **шведски** и **дански**
- Најстарији писани споменик: **кацига из Негове из око 3. вијека пр.н.е**
- Најважнији представник: **готски**
  - Писан: **готским писмом**

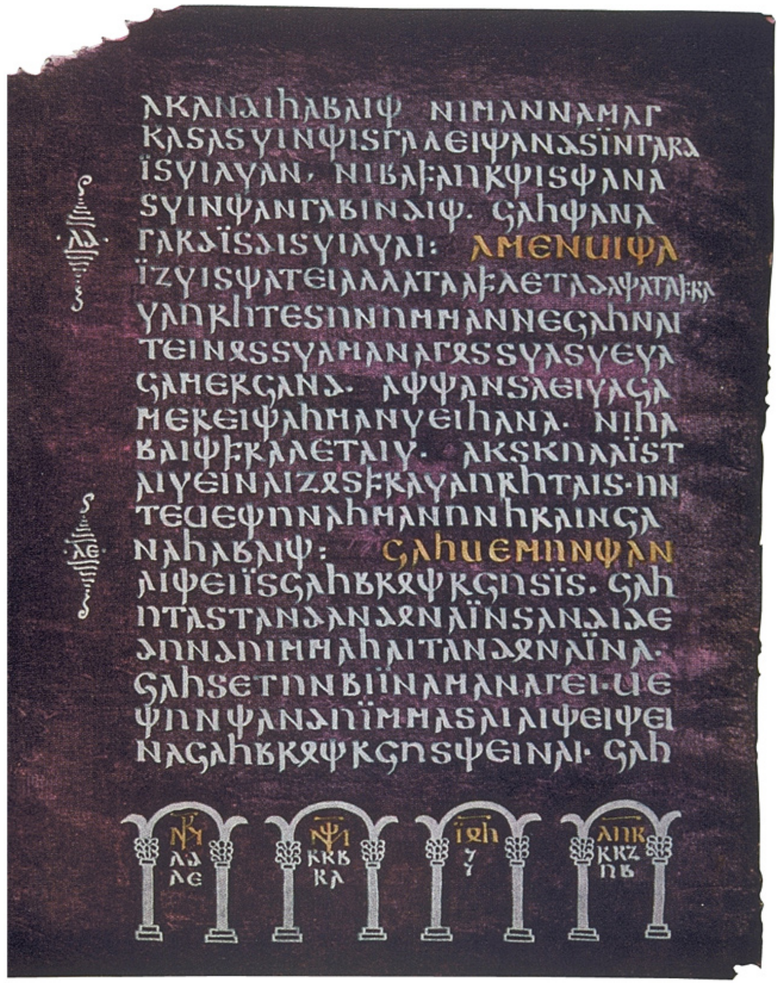

Codex Argenteus

Вулфили готски превод Св. Писма из 4. вијека н.е.

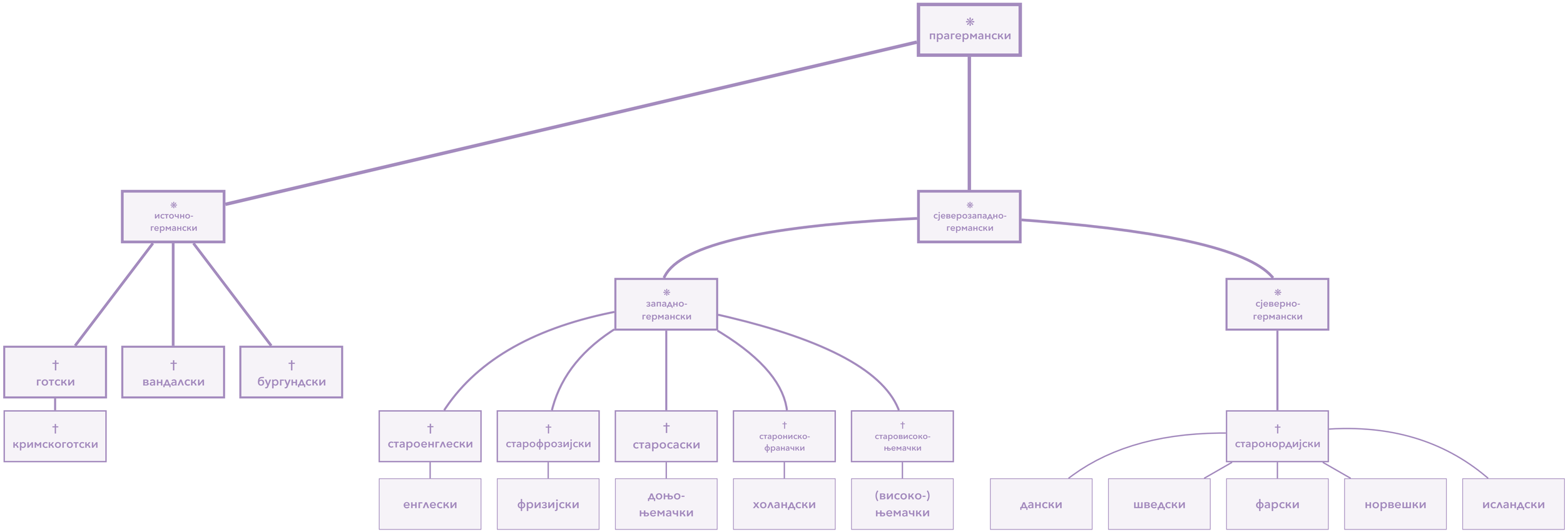
* прагермански
* источно-германски
* сјеверозападно-германски
* западно-германски
* сјеверно-германски
† готски
† вандалски
† бургундски
† кримскоготски
† староенглески
† старофрозијски
† старосаски
† старониско-франачки
† старовисоко-њемачки
† старонордијски
енглески
фризијски
доњо-њемачки
холандски
(високо-) њемачки
дански
шведски
фарски
норвешки
исландски

Грчки језик

- Документовани **од од 15. вијека пр.н.е.**
- Гдје: **Југ Балканског полуострва и Егеј**
- Дијели се на **старогрчки, средњогрчки и новогрчки**
  - Старогрчки – **од 15 вијека пр.н.е. до 4. вијека н.е.**
  - Средњогрчки – **од 5. до 15. вијека н.е.**
  - Новогрчки – **од 16 вијека н.е. надаље**
- Од 8. вијека пр.н.е. пише се **грчким алфабетом** (= алфабетски грчки)
- Најстарији писани споменици: **микенске плочице из 15. вијека пр.н.е.**
  - Писане префалфабетски писмом **линеар Б**

Микенска плочица, 13. вијек пр.н.е.

Несторова чаша, 8. вијек пр.н.е.

Дипилонска ваза, 8 вијек пр.н.е.

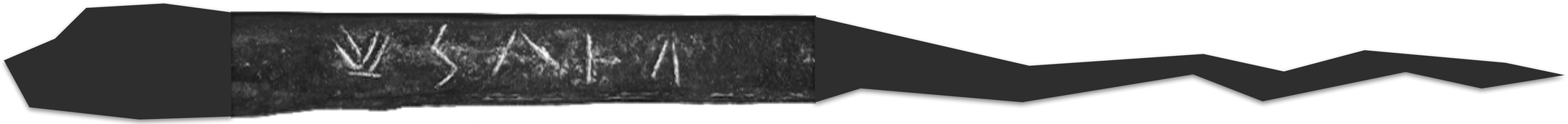

Ражњић са Кипра, 10. вијек пр.н.е.

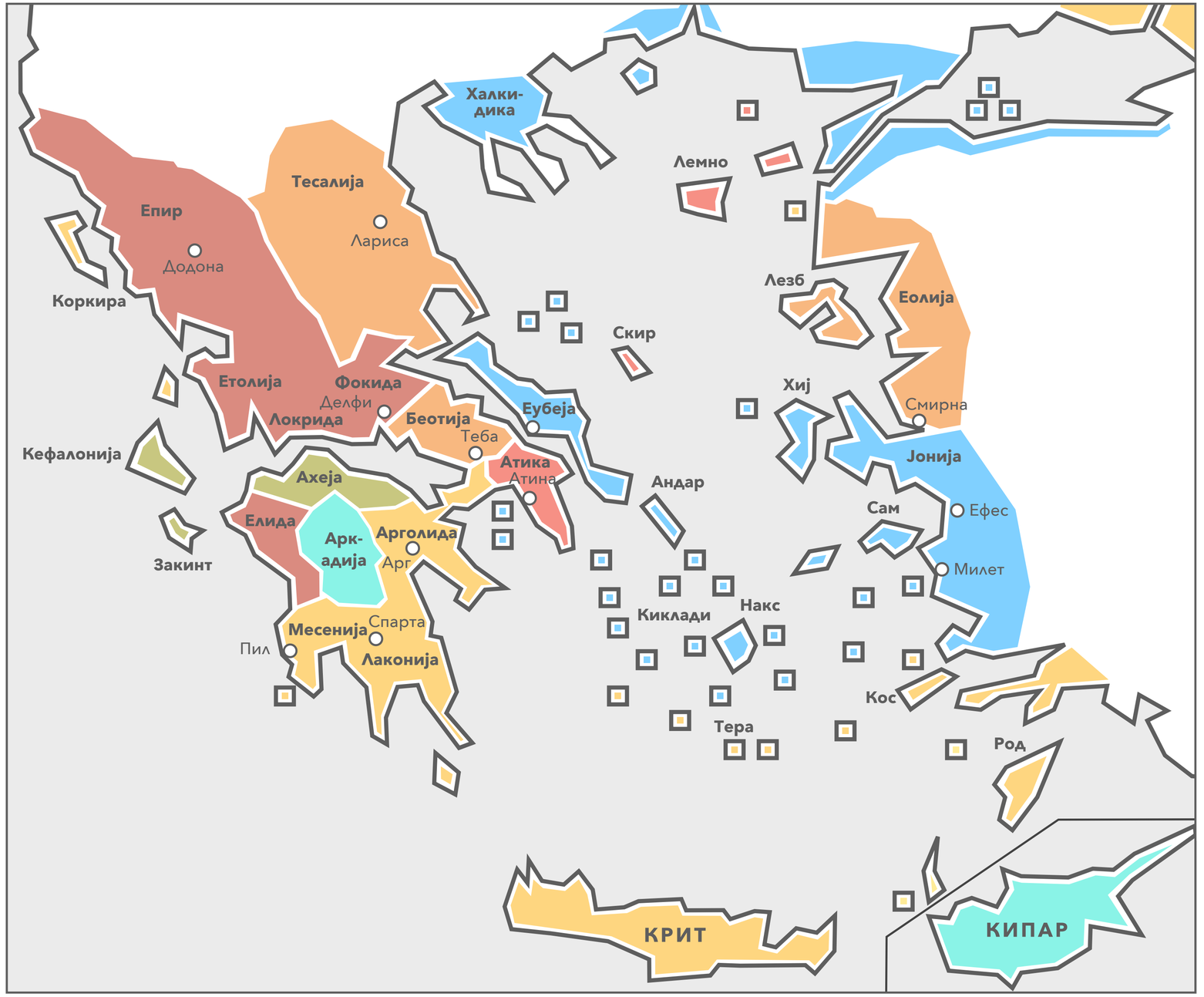

- јонски
- атички
- аркадијскокипарски
- еолски
- дорски
- сјеверозападни
- ахејски

Јерменски језик

- Документовани **од 5. вијека н.е.**
- Гдје: **Јерменска висораван**
- Дијели се **на старојерменски, средњојерменски** и **новојерменски**
  - Старојерменски или грабар – од 5. до 11. вијека н.е.
  - Средњојерменски – од 12. до 18. вијека н.е.
  - Новојерменски – од 19. вијека н.е. надаље
- Први писани споменици: **превод Св. Писма**
  - Писан: **јерменским писмом**

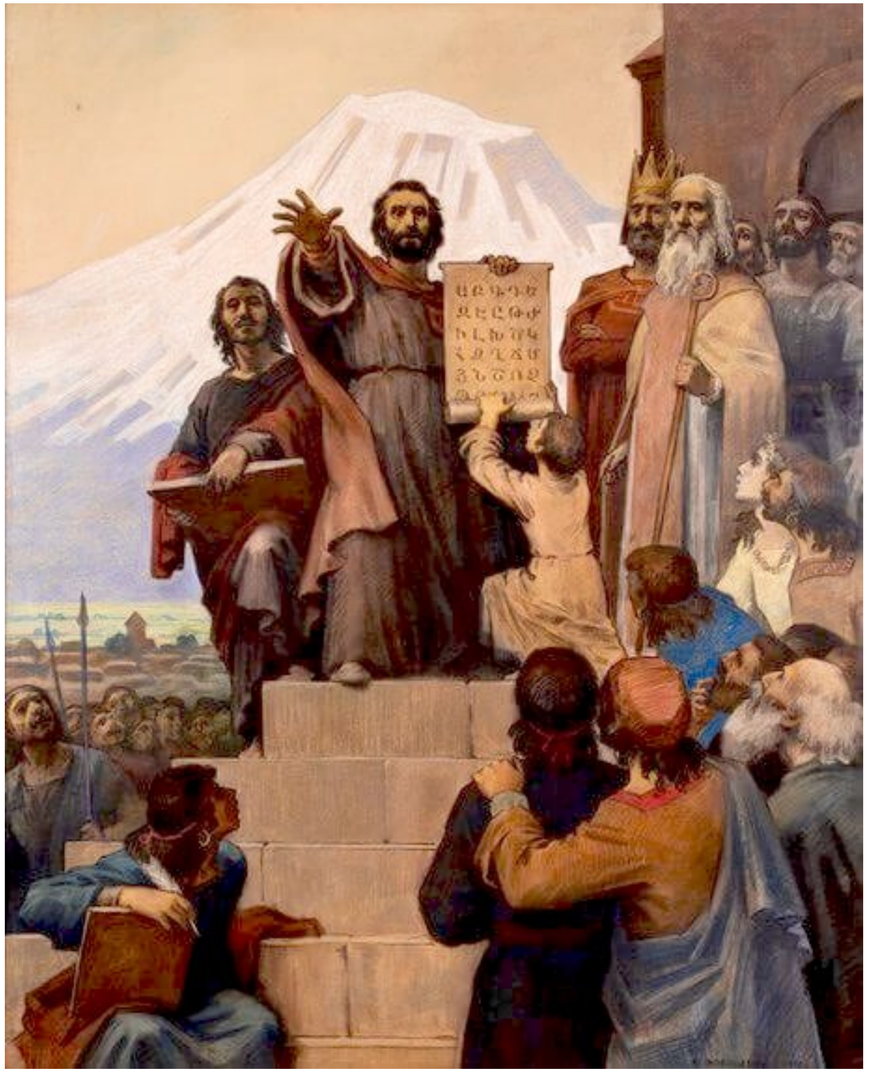

Месроп Маштоц

преводилац Св. Писма и изумитељ јерменског писма

Албански језик

- Документовани **од 15. вијека н.е.**
- Гдје: **западни Балкан**
- Дијеле се на два дијалекта: **гегијски** и **тоскијски**
  - Геигијски се говори **на сјеверу Албаније**, **Косовову** и у **Хрватској** (Арбанаси)
  - Тоскијски се говори **на југу Албаније**, у **Грчкој** (Арванити, Чами) и **Италији** (Арбреши)
- Најстарији писани споменик: **формула за крштење уз 15. вијека н.е.**

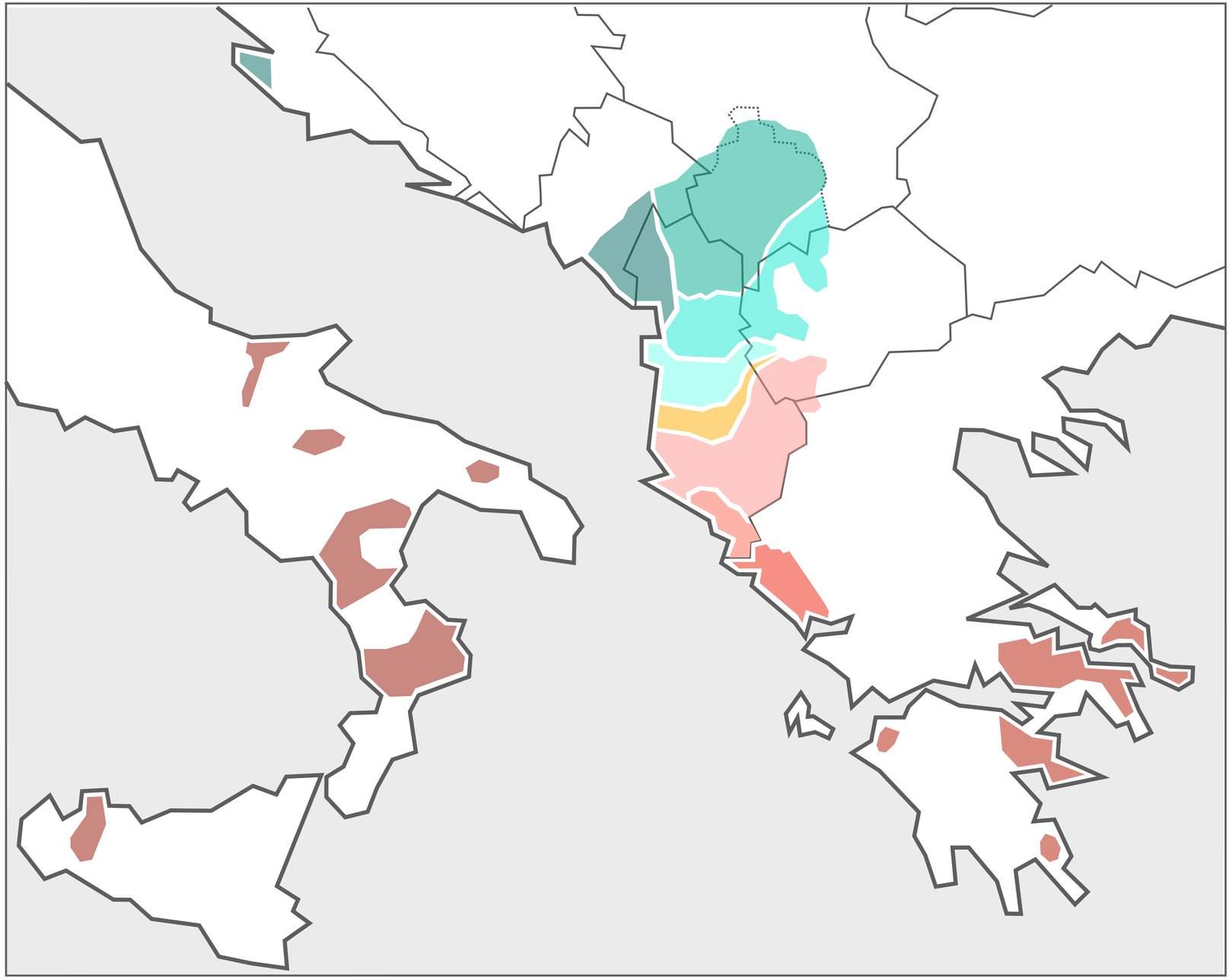

- сјеверозападни гегијски
- сјевероисточни гегијски
- средишњни гегијски
- јужни гегијскки
- прелазни
- сјеверни тоскијски
- јужни тоскијски
- чамски
- арванитички
- арбрешки

Индоирански језици

- Документовани од **15. вијека пр.н.е. надаље**
- Гдје: **Блиски исток и Индијски потконтинент**
- Први археолошки трагови: **андроновска култура из 2. миленијума пр.н.е.**
- Дијеле се на **индијске**, **иранске** и **нуристанске**
- Први писани споменик: **Споразум између Шативазе и Шупилулиуме**

Споразум између митанског краља Шативазе и хетитског краља Шупилулиуме

у ком се налазе многе индоаријске позајмљенице, из око 14. вијека пр.н.е.

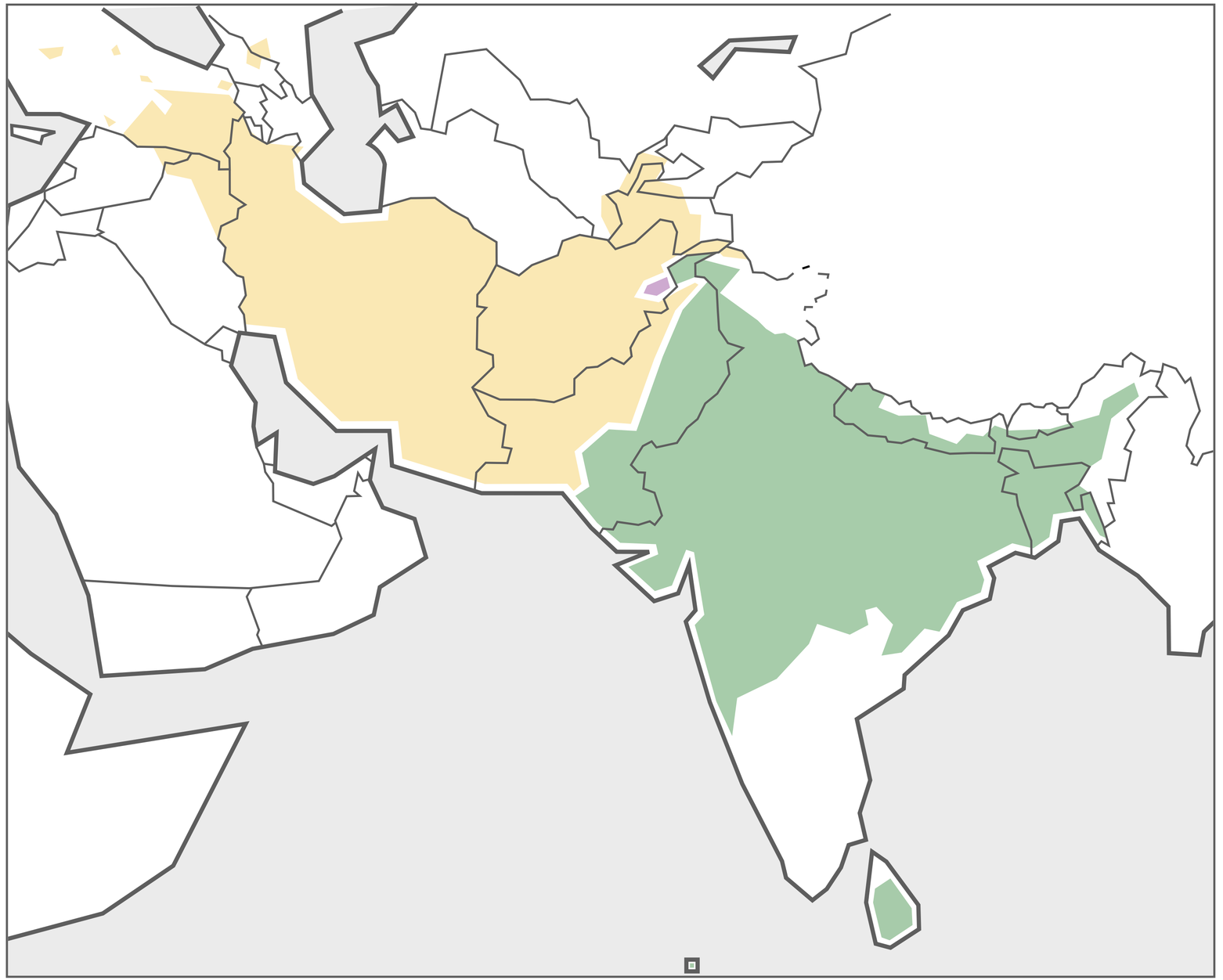

ирански

нуристански

индијски

Индијски језици

- Документовани **од 15. вијека пр.н.е. надаље**
- Гдје: **Индијски потконтинент**
- Дијеле се на **староиндијске, средњоиндијске и новоиндијске**
  - Староиндијски (од 15. до 6. вијека пр.н.е.) је **санскрит**
  - Средњоиндијске (од 5. вијека пр.н.е. до 6. вијека н.е.) су **пали**, **махараштри**, **магадхи**, **ардхамагхади**, **паишаћи**
  - Новоиндијски (од 7. вијена н.е. надаље) су **дарди**, **пањћаби**, **синди**, **рађастани**, **марати**, **хинди**, **синхала**, **ромски**
- Најважнији представник: **санскрит**
  - Први језички споменик: **Риг-Веда**, чије језгро потиче из периода 15. до 10. вијека пр.н.е.

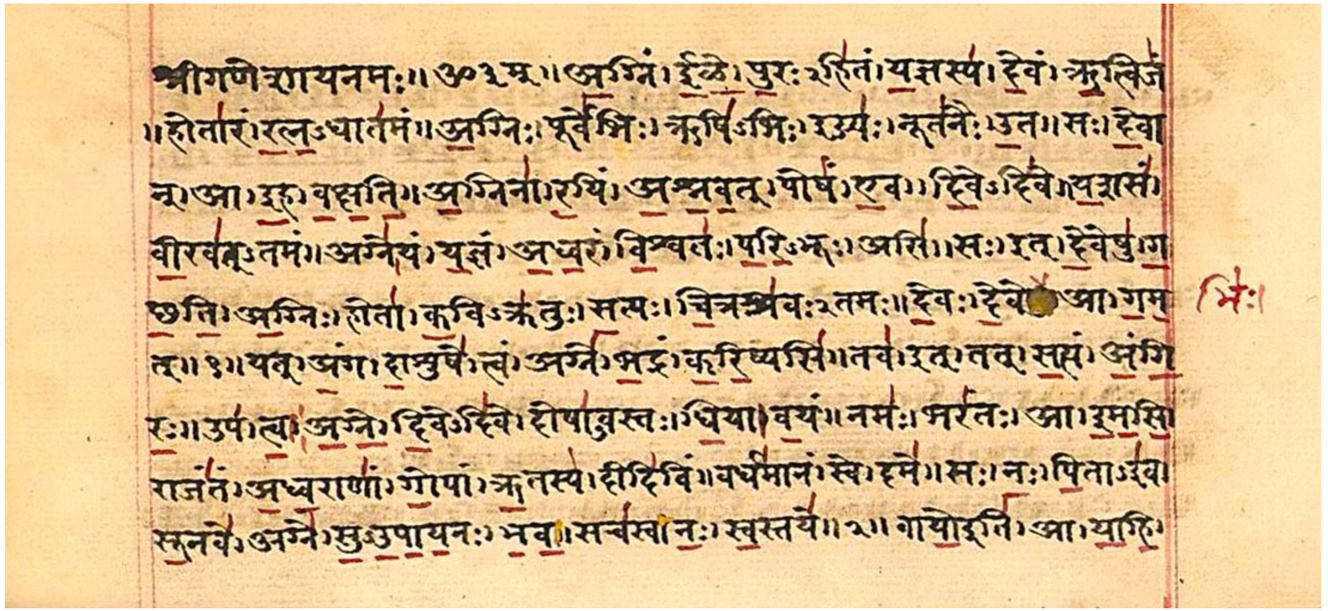

Санскрит се пише различитим индијским писмима, најобичније је **деванагари**

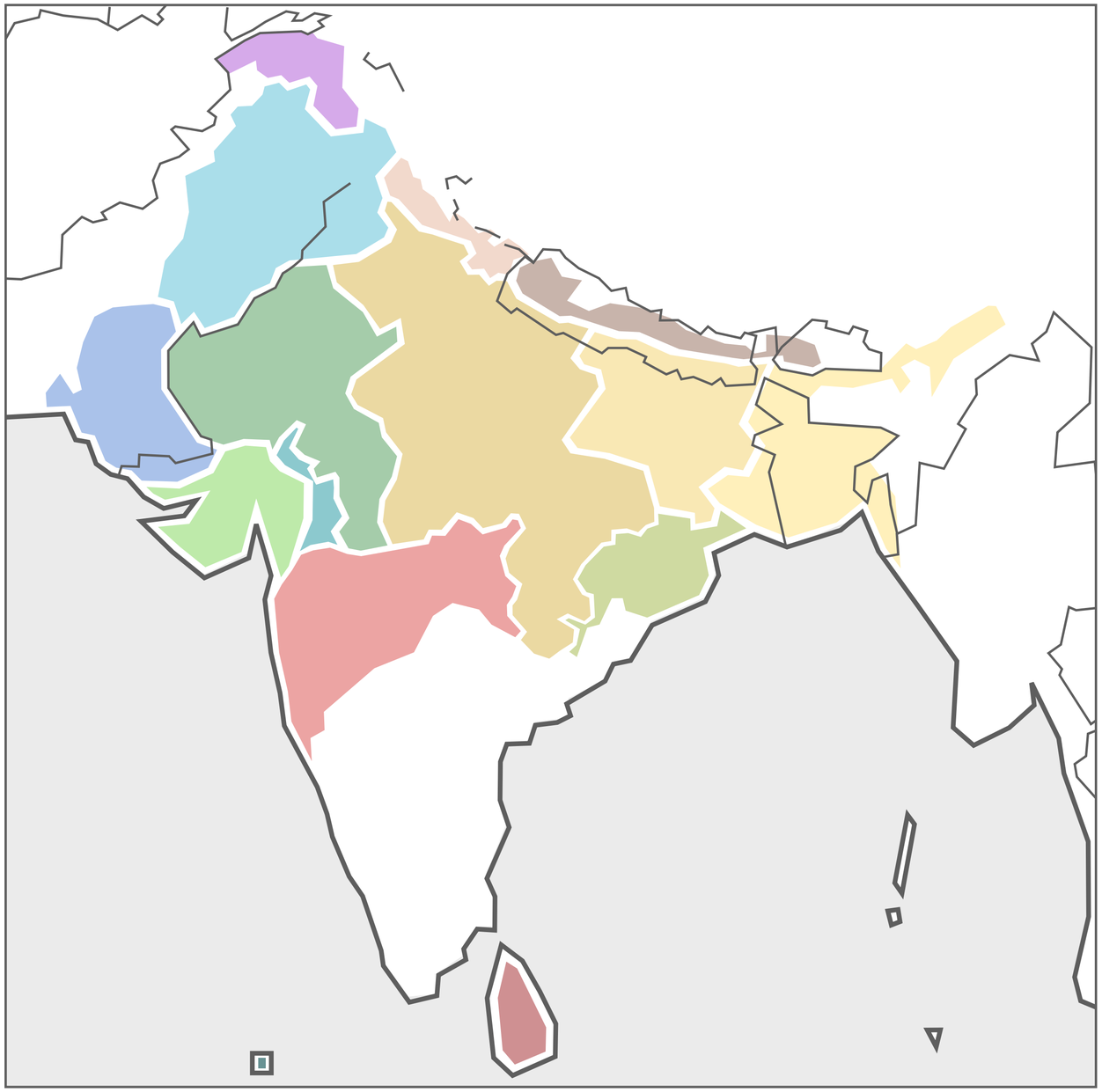

дарди
пањћаби
синди
рађастани
гуђарати
били
марати
хинди
пахари
непали
бихари
орија
бенгали и асами
синхала
дивехи

Ирански језици

- Документовани **од 10. вијека пр.н.е. надаље**
- Гдје: **Блиски исток**
- Дијеле се на **староиранске, средњоиранске и новоиранске**
  - Староирански (од 10. до 4. вијека пр.н.е.) су **авестијски**, **староперсијски**, **међански**, **скитски**
  - Средњоирански (од 3. вијека пр.н.е. до 9. вијека н.е.) су **парћански**, **пехлеви**, **согдијски**, **бактријски** итд.
  - Новоиндијски (од 9. вијена надаље) су **курдски**, **осетски**, **фарси**, **дари**, **пашто**, **белучи** итд.
- Најважнији представници: **авестијски**, **староперсијски**
  - Први језички споменици: став. **Гате** из 10. вијека пр.н.е. и стперс. **натпис из Бехистуна** из 6. вијека пр.н.е.

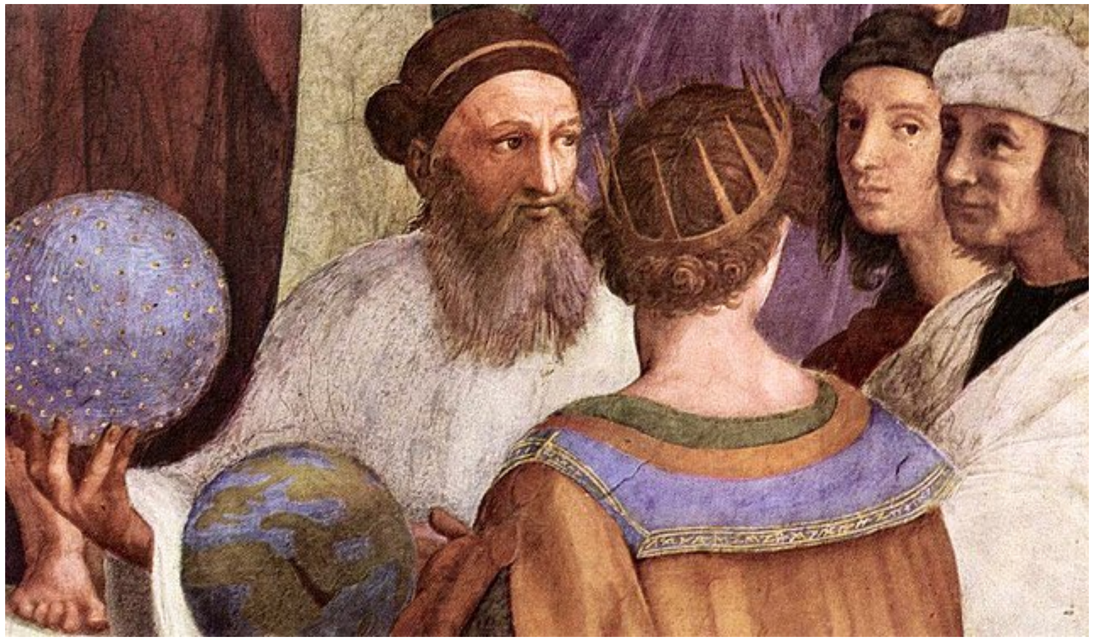

Заратуштра,

творац авестијски Гата

Натпис из Бехистуна

из око 6. вијека пр.н.е.

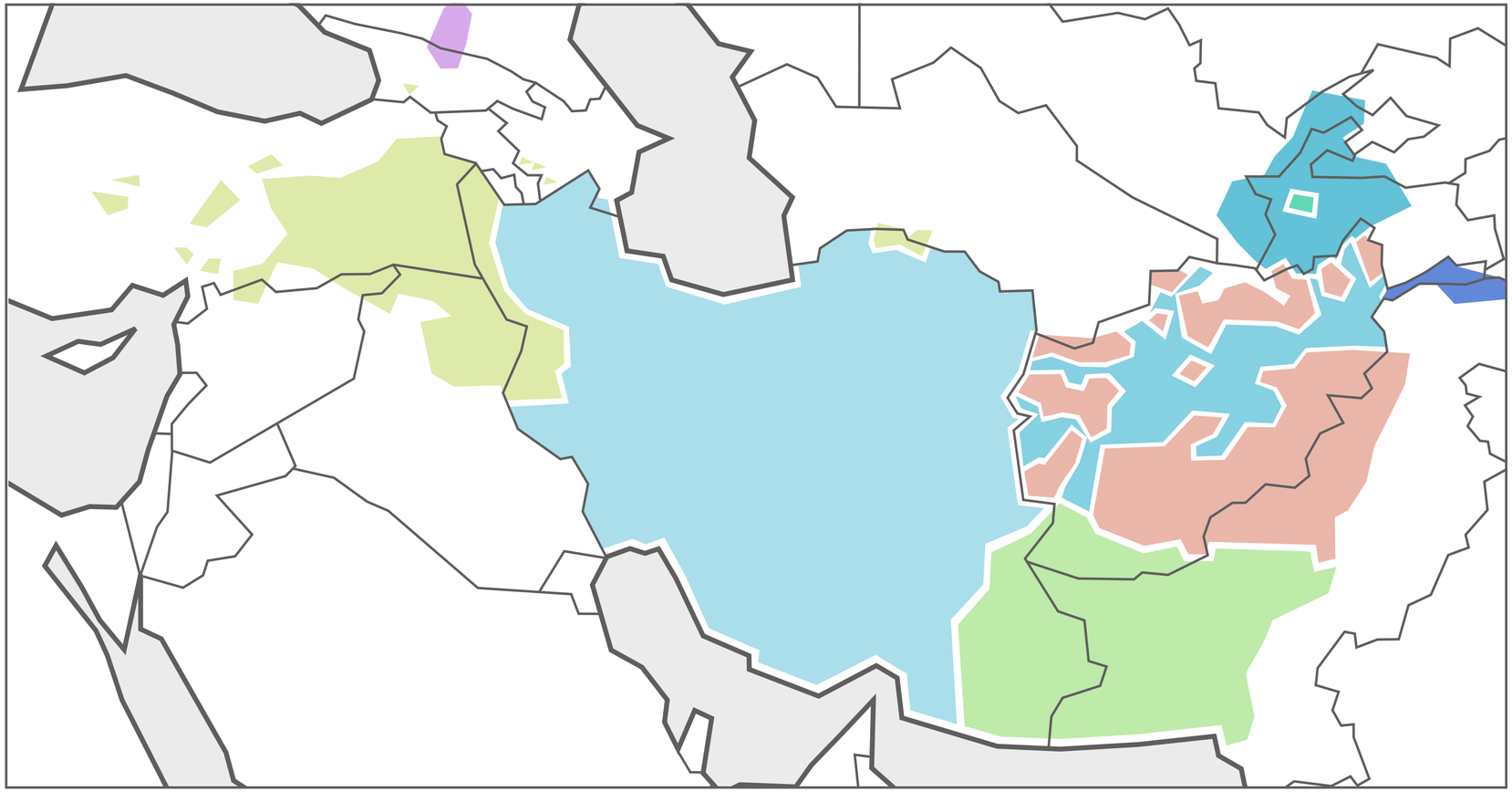

курдски
осетски
фарси
дари
пашто
белучи
таџички
јагнопски
памирски

Балтички језици

- Документовани **од 14. вијека н.е.**
- Гдје: **источна обала Балтичког мора**
- Дијеле се на **источнобалтичке** и **западнобалтичке**
  - Источнобалтички су **литвански** и **летонски**
  - Западнобалтички су **старопруски** и **куронски**
- Најважнији представници: **стропруски**, **литвански**
  - Први језички споменик: стпрус. **Епиграм из Базела** из око 14. вијека н.е.

Епиграм из Базела

из око 14. вијека н.е.

Словенски језици

- Документовани **од 10. вијека**
- Гдје: **источна и југоисточна Европа**
- Дијеле се на **јужнословенске**, **источнословенске** и **западнословенске**
  - Јужнословенски су **старословенски**, **бугарски**, **македонски**, **српскохрватски**, **словеначки**
  - Источнословенски су **руски**, **бјелоруски**, **украјински**
  - Западнословенски су **чешки**, **словачки**, **русински**, **пољски**, **кашупски**, **доњолужички**, **горњолужички**
- Најважнији представник: **старословенски**
  - Први језички споменик: старословенски **Кијевски мисал** из око 10. вијека н.е.

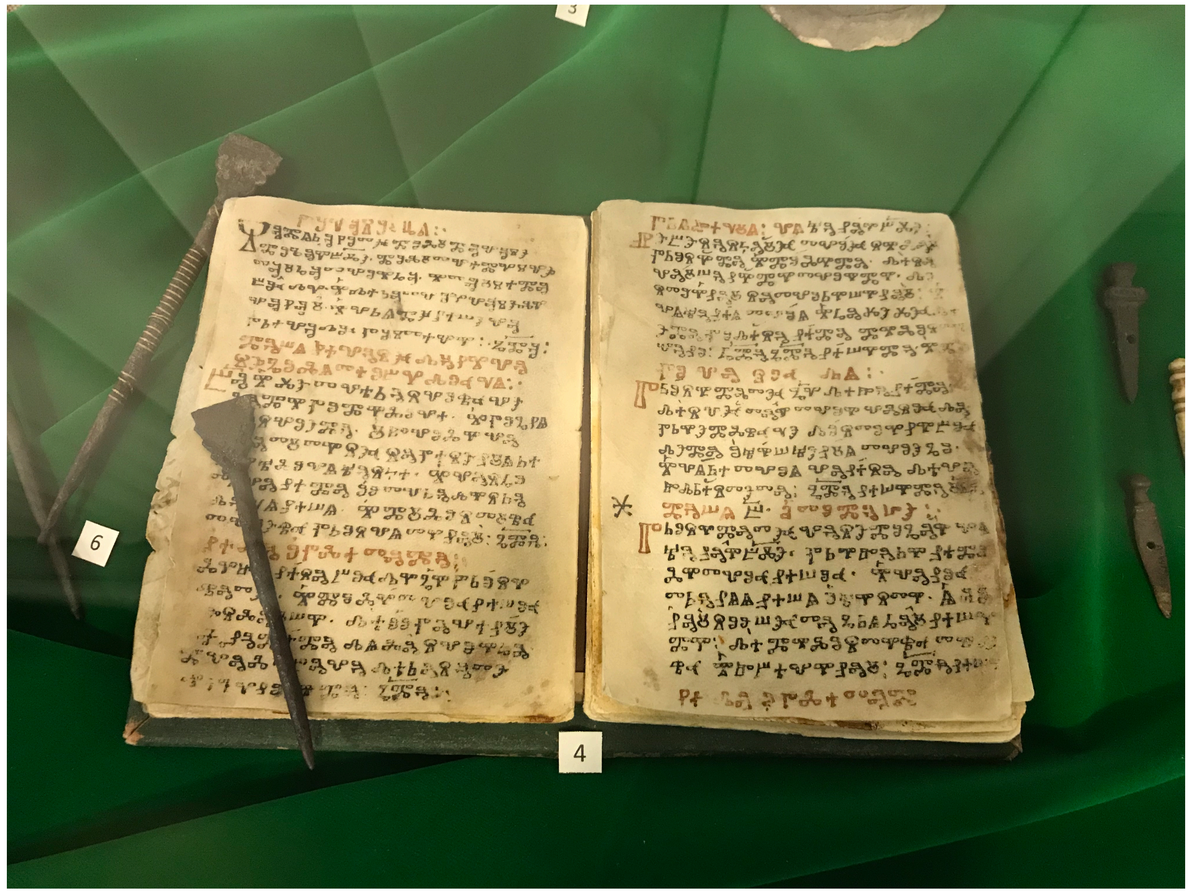

Реплика Кијевског мисала

Фрагментарни или реликтни језици

- Различити, **слабо документовани** индоевропски језици
- Нејасно којој грани индоевропског дрвета припадају
- Обухватају **фригијски**, **трачки**, **дачки**, **старомакедонски**, **илирски**, **хистарски**, **месапски**, **сикелски**, **елимијски**, **лигурски** и **лузитански**
- Најбоље документован фрагментарни језик је **фригијски**

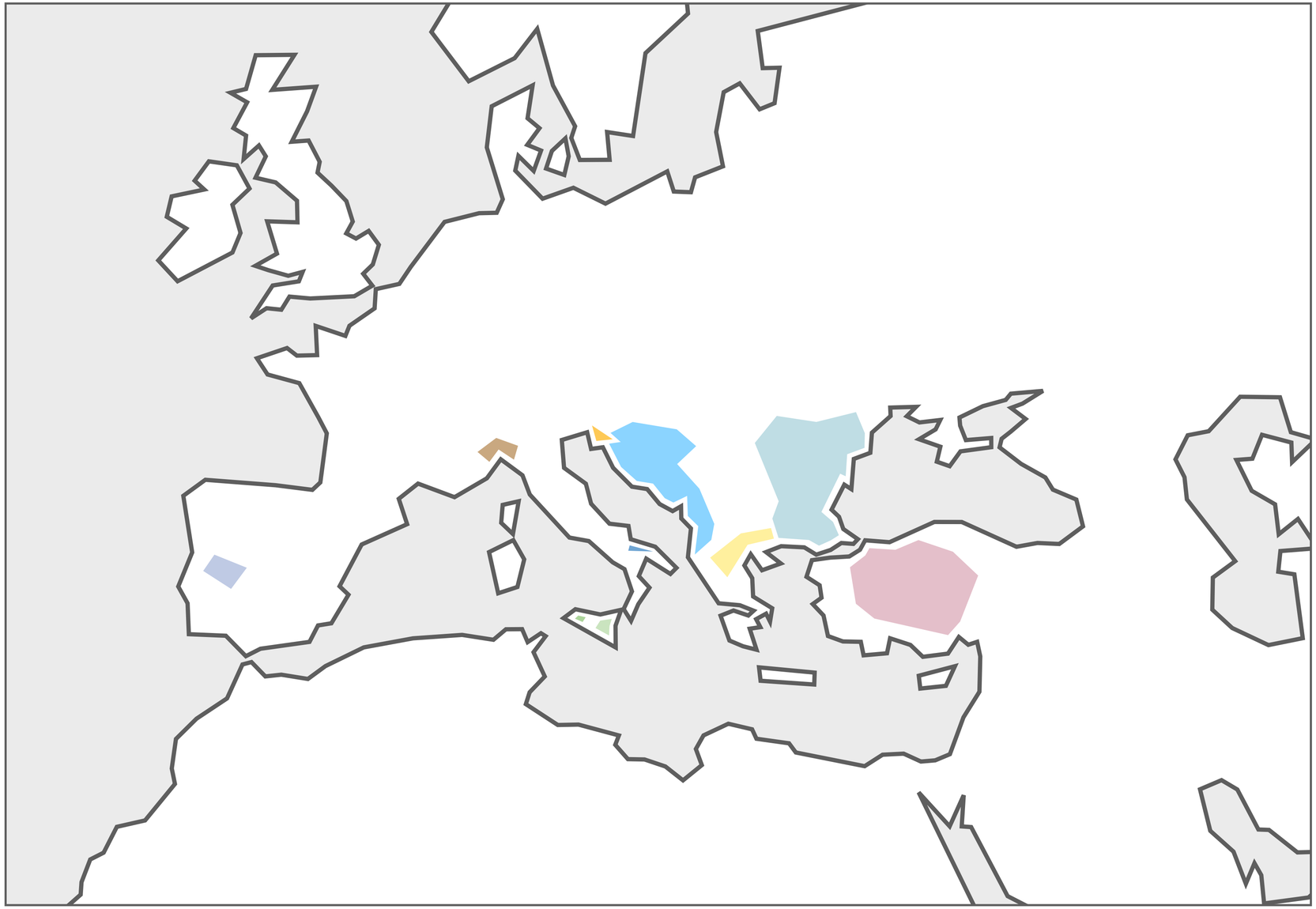

Fragmentarni jezici:

- фригијски
- трачки и дачки
- македонски
- илирски
- хистрски
- месапски
- сикелски
- елимијски
- лигурски
- лузитански

Фригијски

- Документован од око **8. вијека пр.н.е. до 5 в. н.е.** (= данас изумро)
- Гдје: **Анатолија**, а претходно Балканско полуострво
- Дијели се на **старофригијски** и **новофригијски**
  - Старофригијски – од 8. до 4. вијека пр.н.е.
  - Новофригијски – од 2. до 3. вијека н.е.
- Најближи је **грчком**, с којим чини тзв. грекофригијску грану
- Документован је понајвише **натписима** и **глосама** у грчким изворима
- Први писани споменици: **Мидин споменик у Мидином Граду** и ***Areyastis*-споменик**
  - Писан: **фригијским писмом**, веома блиским грчком алфабету

Мидин споменик

из око 8. вијека пр.н.е.

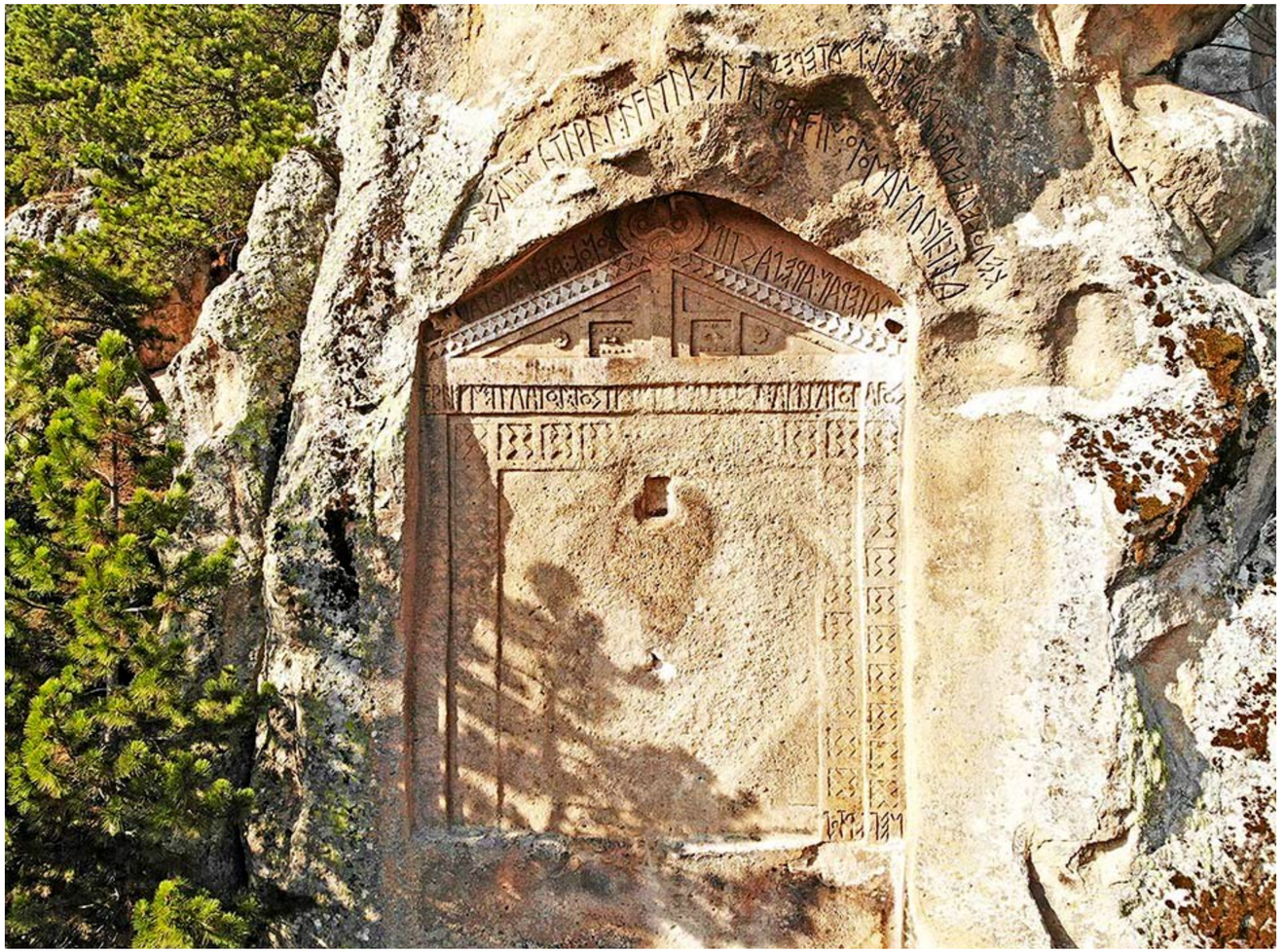

***Areyastis*-споменик**

из око 6. вијека пр.н.е.

Старомакедонски

- Документован **при концу старе ере**, данас изумро
- Гдје: **Балканско полуострво**
- Најближи је **грчком**
  - Неки сматрају да се ради управо о дијалекту грчког, сродном сјеверозападним дијалектима
- Први писани споменици: **Клетва из Пеле** из 4. вијека пр.н.е.
  - Писана **грчким писмом**
- Иначе, углавном документован **ономастичким материјалом** и **глосама** у грчким изворима

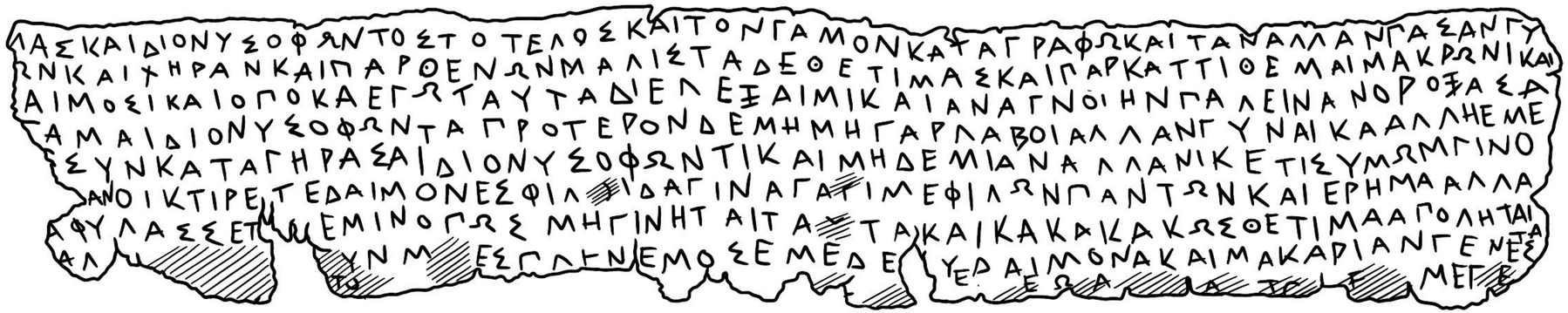

Клетва из Пеле

из око 4. вијека пр.н.е.

Трачки и дачки

- Документован **од 5. вијека пр.н.е. до 6. вијека н.е.** (= данас изумро)
- Гдје: **источни Балкан**
- Трачки се налазио на простору Тракије (отприлике данашња Бугарска)
- Дачки се налазио на простору Дакије (отприлике данашња Румунија)
- Није јасно да ли је дачки дијалекат трачког или самосталан језика
- Трачки је могуће **најближи јерменском**, с којим према неким чини тзв. тракојерменску грану
- Писаних споменика је врло мало, документовани су у углавном **ономастичким материјалом** и **реликтима**

Трачка стела

Самотракa

Илирски

- Документован **до око 6. вијека н.е. до око 6. в. н.е.** (= данс изумро)
- Гдје: **западни Балкан**
- Дијели се на **делматопанонски**, **либурнски** и **илирски у правом смислу**
  - Делматопанонски – Далмација, Босна, Херцеговина, Славонија, Сријем
  - либурнски – Хрватско приморје, Далмација и далматинска острва
  - Илирски у правом смислу – Дубровачко и Црногорско приморје, сјеверна Албанија
- Најближи је **албанском**
- Нема писаних споменик, постоји само **ономастички материјал** и **неколицина глоса**

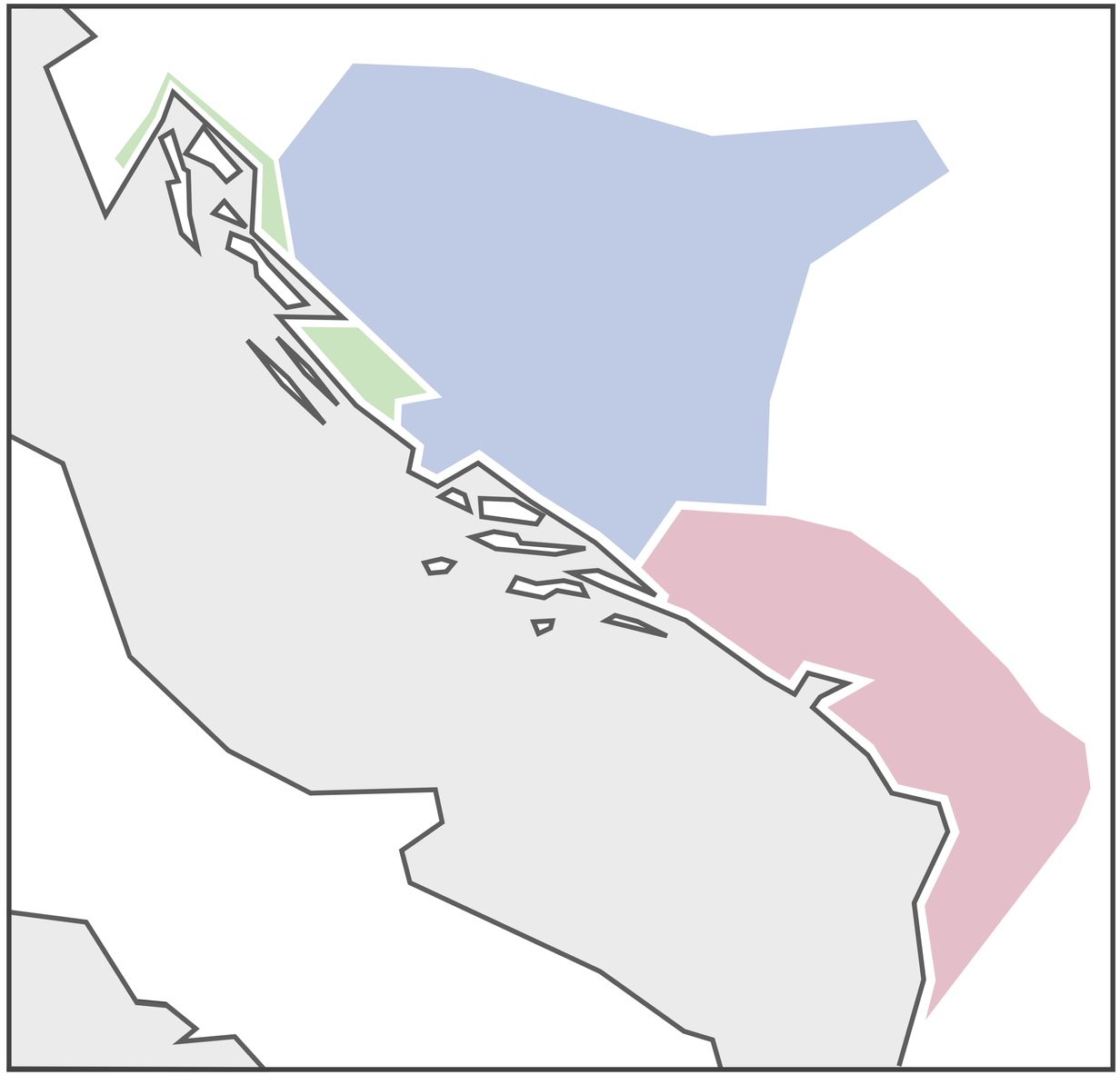

делматопанонски

либурнски

илирски у правом смислу

Месапски

- Документован **од око 6. до 1 вијека пр.н.е.** (= данас изумро)
- Гдје: **Апулија**, а претходно вјероватано Балканско полуострво
- Најближи је **албанском** и, могуће, **илирском**
- Документован скоро искључиво **натписима** којих има око 600

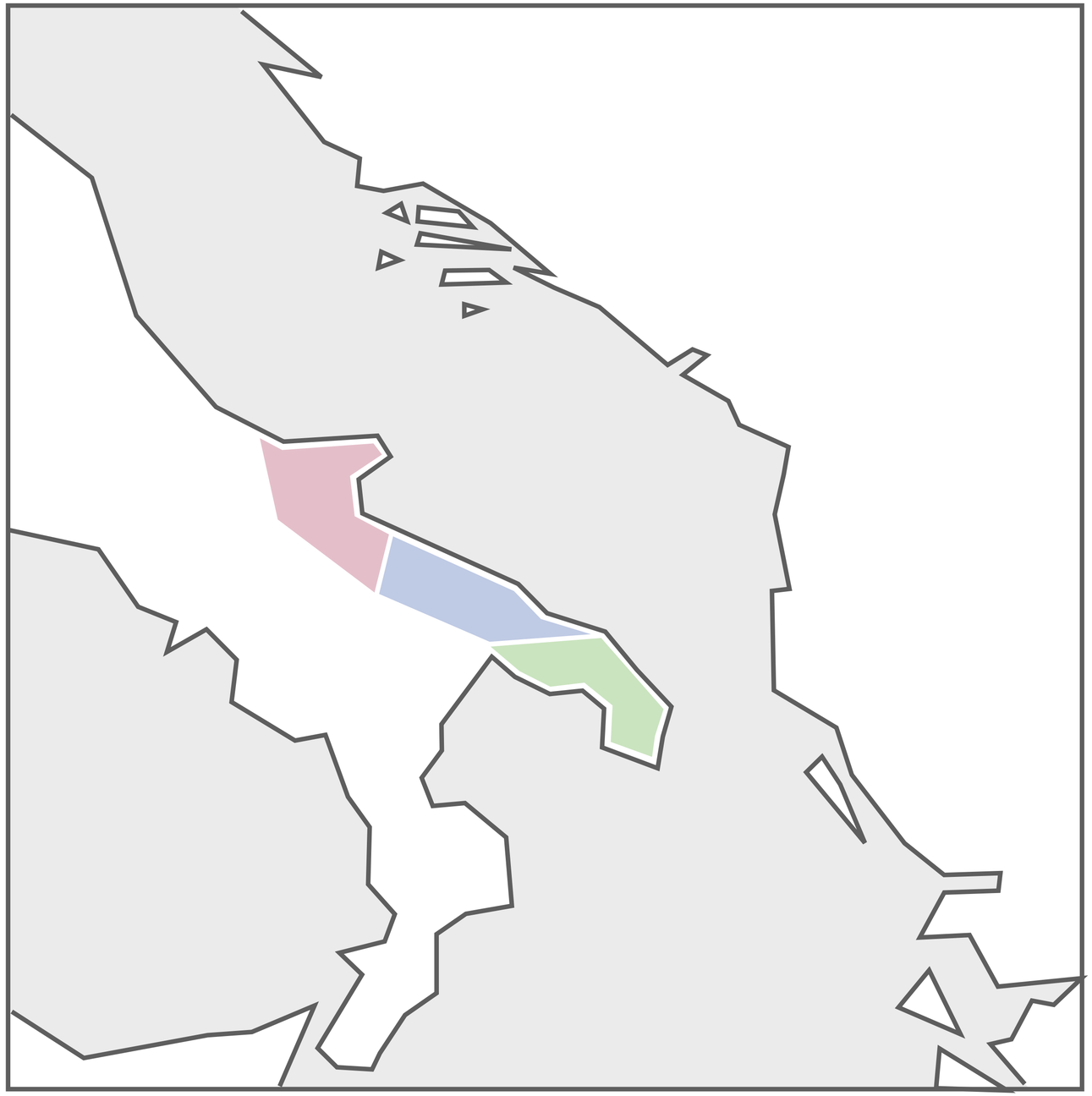

Дауни

Пеукети

прави Месапи

Месапски натпис посвећен Афордити

из око 3. вијека пр.н.е.

Сикелски и елимијски

- Документован **од око 6. до 3 вијека пр.н.е.** (= данас изумро)
- Гдје: **Сицилија**
- Сикелски је могуће близак **италском**
- Документован су углавном **натписима**

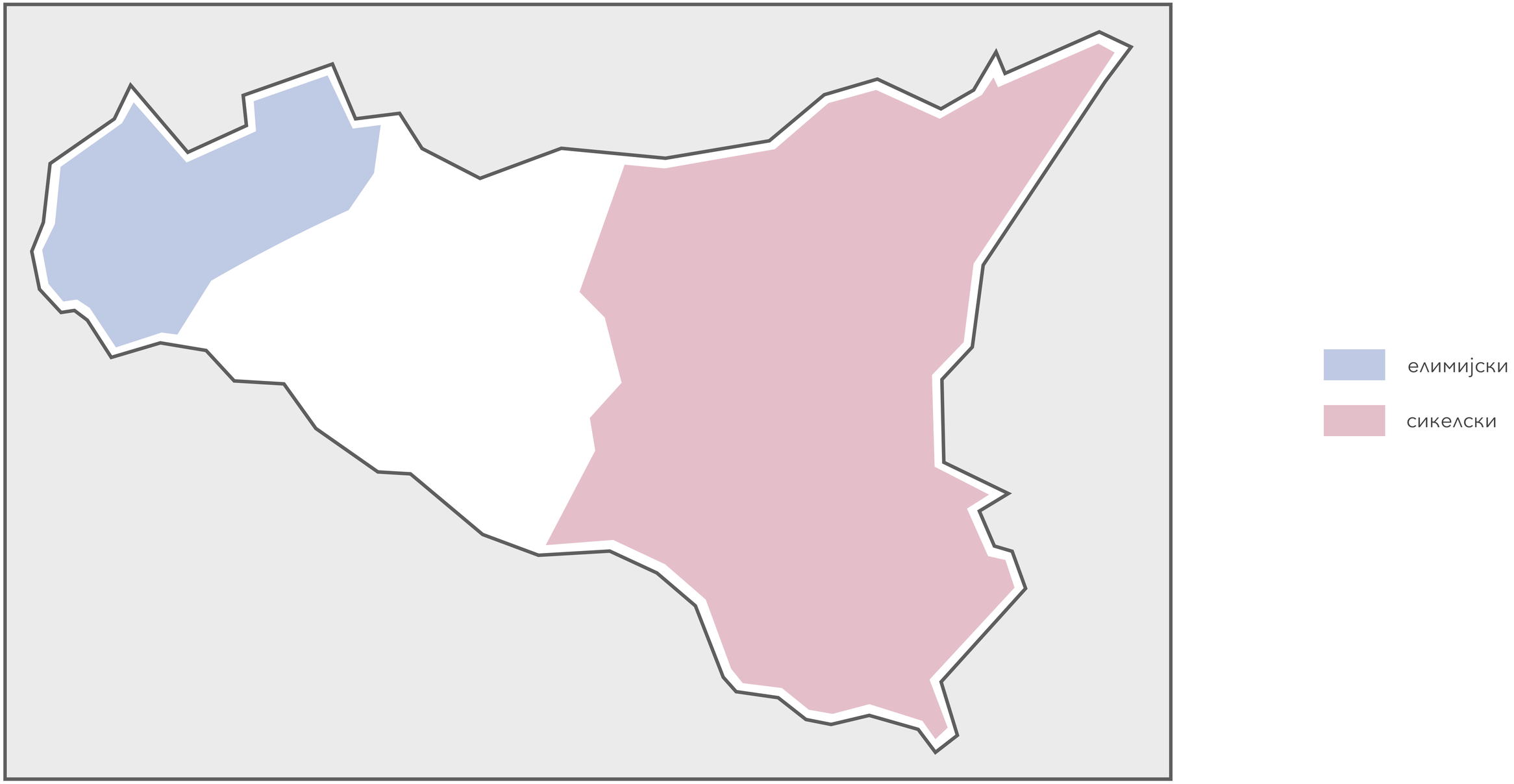
елимијски
сикелски

Сикелска стела

Катанија

Елимијски килик

Монтедоро

Лузитански

- Документован у **2 вијеку пр.н.е.** (= данас изумро)
- Гдје: **исток Иберског полуострва**
- Лузитански је могуће близак **италокелтском**
- Документован са само **шест натписа**

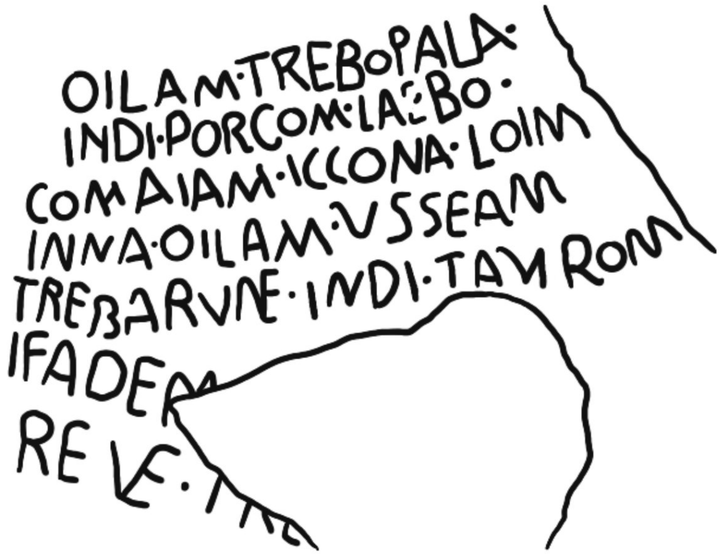

Натпис на стијени

Кабесо дас Фрагвас

Редослијед документованости

1. анатолски језици хетитским споменицима **од 18. в. прије нове ере**;
2. грчки језик микенским споменицима **од 16. в. прије нове ере**;
3. индијски језици санскритским споменицима **од око 15. в. нове ере**;
4. ирански језици авестијским споменицима **од око 15-10. в. прије нове ере**;
5. фригијски језик старофригијским споменицима **од 8. в. прије нове ере**;
6. италски језици латинским споменицима **од 7. в. прије нове ере**;
7. келтски језици лепонтским споменицима **од 6. в. прије нове ере**;
8. месапски језик **од 6. в. прије нове ере**;
9. венетски језик **од 6. в. прије нове ере**;
10. сикулски језик **од 6. в. прије нове ере**;
11. елимски језик **од 6. в. прије нове ере**;
12. трачки језик **од 5. в. прије нове ере**;
13. лузитански језик **од 2. прије нове ере**;
14. германски језици готским споменицима **од 4. в. нове ере**;
15. јерменски језик **од 5. в. нове ере**;
16. тохарски језици **од 6. в. нове ере**;
17. словенски језици старословенским споменицима **од 9. в. нове ере**;
18. балтички језици старопруским споменицима **од 14. в. нове ере**;
19. албански језик **од 16. в. нове ере**;
20. нуристански језици **од 18. в. нове ере**.

Важнији језици за реконструкцију

1. анатолски језици **хетитским** споменицима од 18. в. прије нове ере;
2. **грчки** језик микенским споменицима од 16. в. прије нове ере;
3. индијски језици **санскритским** споменицима од око 15. в. нове ере;
4. ирански језици **авестијским** споменицима од око 15-10. в. прије нове ере;
5. фригијски језик **старофригијским** споменицима од 8. в. прије нове ере;
6. италски језици **латинским** споменицима од 7. в. прије нове ере;
7. келтски језици лепонтским споменицима од 6. в. прије нове ере;
8. месапски језик од 6. в. прије нове ере;
9. венетски језик од 6. в. прије нове ере;
10. сикулски језик од 6. в. прије нове ере;
11. елимски језик од 6. в. прије нове ере;
12. трачки језик од 5. в. прије нове ере;
13. лузитански језик од 2. прије нове ере;
14. германски језици **готским** споменицима од 4. в. нове ере;
15. **јерменски језик** од 5. в. нове ере;
16. **тохарски језици** од 6. в. нове ере;
17. словенски језици **старословенским** споменицима од 9. в. нове ере;
18. балтички језици **старопруским** споменицима од 14. в. нове ере;
19. **албански** језик од 16. в. нове ере;
20. нуристански језици од 18. в. нове ере.

Праиндоевропски

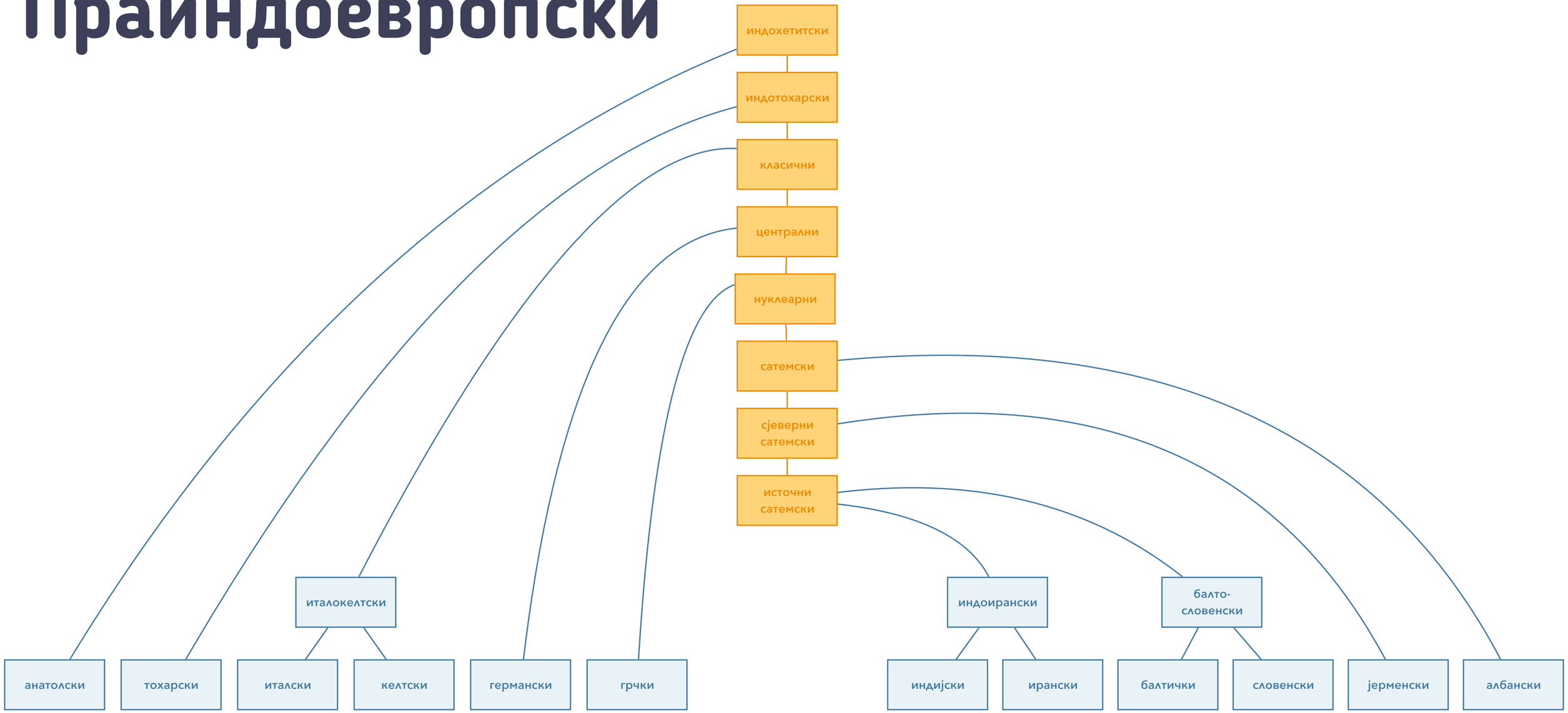

Индоевропске сеобе

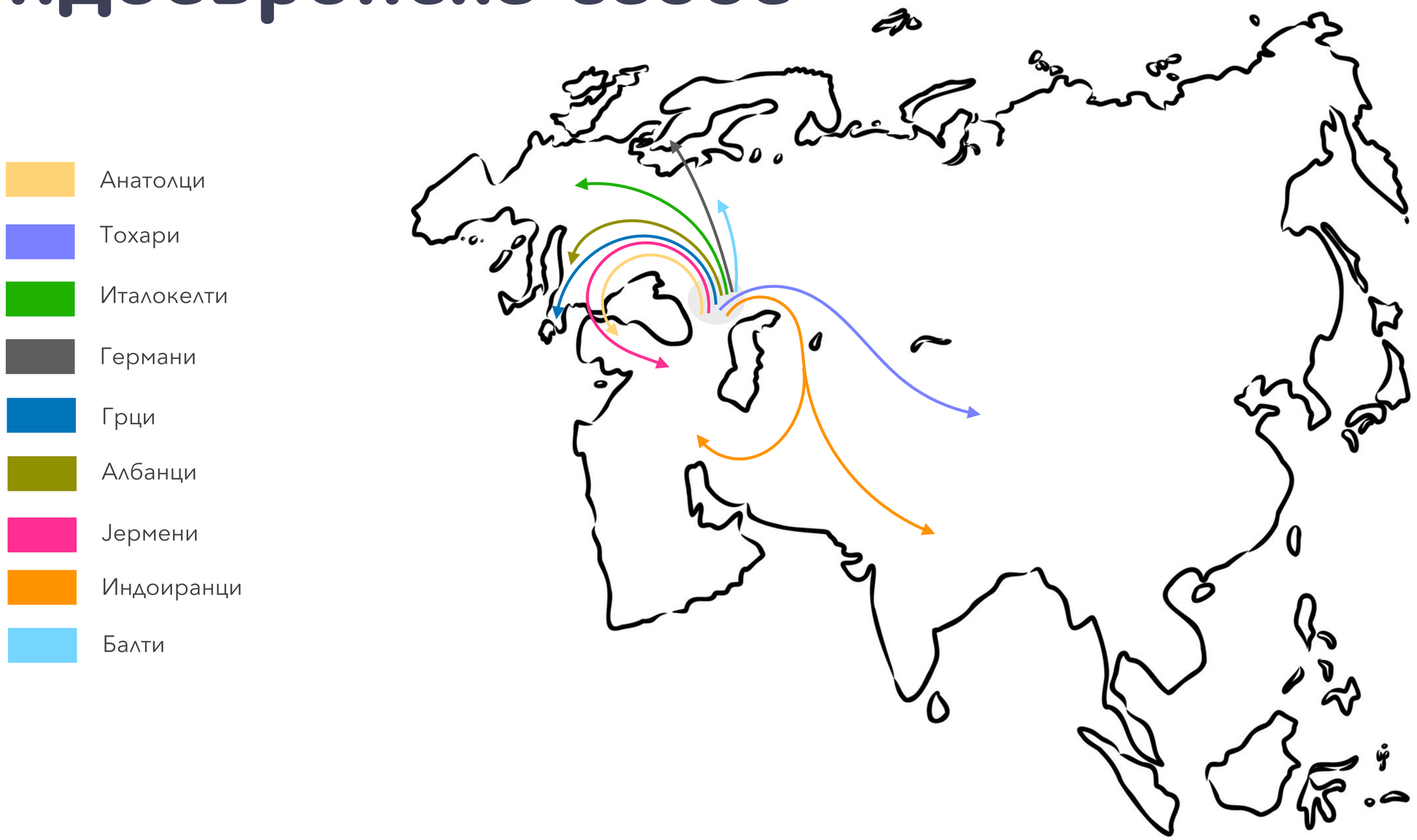

Штиво

- Лигорио, Орсат. *Праисторија грчког језика I*. Београд: Филозофски факултет, 2022.

  ➔ Стр. 1–14; 24–34.

Дио III
Фонетика и фонологија

Фонетика

- Фонетика је грана лингвистике која изгучава **гласове**
- **Глас** је најмања сегментална јединица говора

Henry Sweet, 1845–1912

Гране фонетике

- **Синхронијска или дексриптивна** – изучава тренутна стања гласова
- **Дијахронијска или еволутивна** – изучава развитак гласова кроз вријеме
- **Копмпаративна** – изучава реализацију гласова у већем броју генетски сродних језика
- **Комбинаторичка** – изучава правила по којим се гласови владају унутар већих јединица
- **Артикулацијаска** – изучава како људи производе гласове
- **Акустичка** – изучава како људи перципирају гласове

Горњи говорни органи

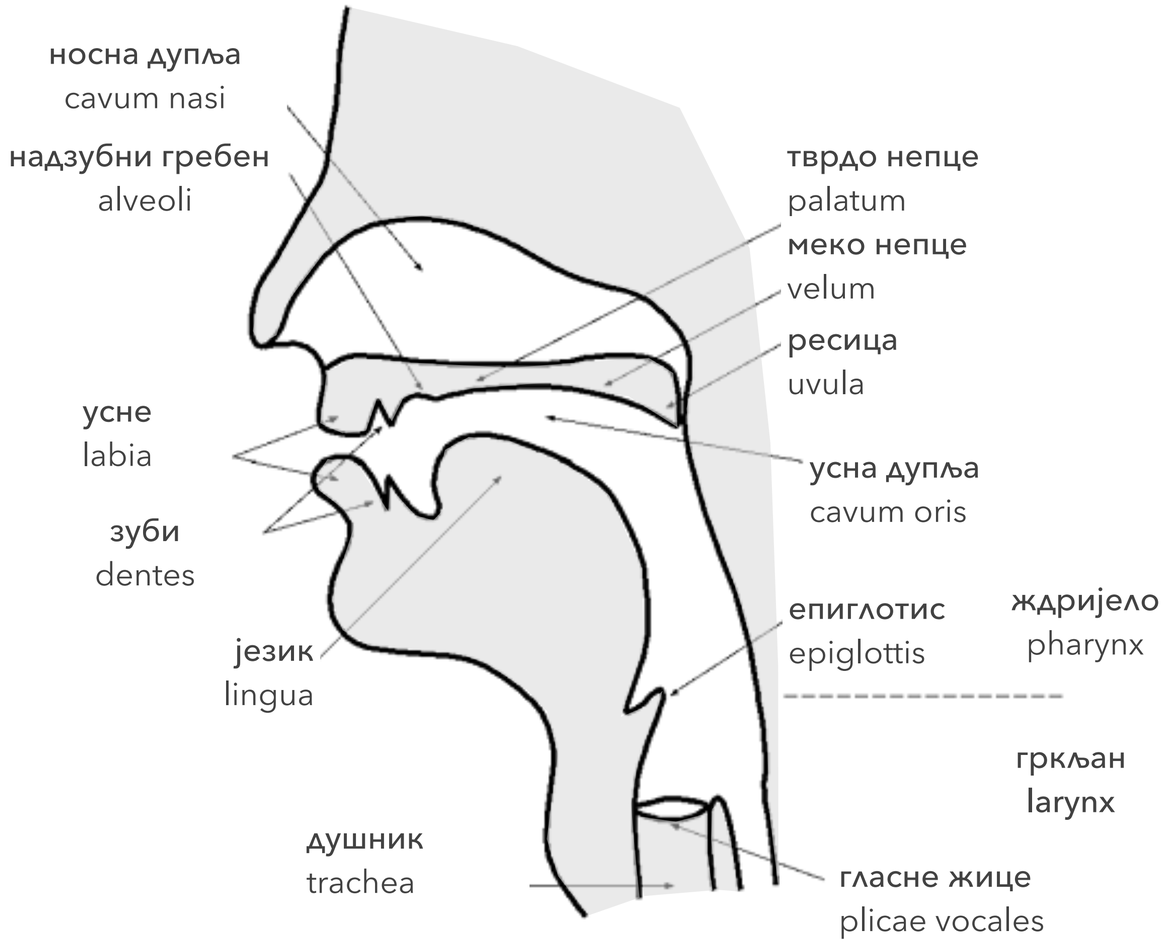

Подјела гласова

Гласови се уопште дијеле на:

- **консонанте** – настају услијед препреченог протока струје ваздуха
- **вокале** – настају услијед непрепреченог протока струје ваздуха

Консонанти

Консонанти се дијеле:

- по **мјесту творбе**:
  - на билабијале, лабиодентале, дентале, алвеоларе, постaлвеоларе, ретрофлексе, палатале, веларе, увуларе, фарингале и глотале
- по **начину творбе**:
  - на плозиве, фрикативе, апроксиманте, вибранте и африкате
- по **звучности**:
  - на звучне и безвучне

МЕЂУНАРОДНА ФОНЕТСКА АБЕЦЕДА (IPA)

Консонанти

опструенти

	би-лабијали	лабио-дентали	дентали	алвеолари	пост-алвеолари	ретро-флекси	палатали	велари	увулари	фарингали	глотали
плозиви	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k g	q ɢ		ʔ
обични фрикативи	ɸ β	f v		θ ð			ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
шуштави фрикативи				s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ɕ ʑ				
шуштаве африкате				ts dz	tʃ dʒ	tʂ dʐ	tɕ dʑ				
латерални фрикативи					ɬ ɮ						

Симболи који се налазе на лијевој страни поља представљају безвучне, а они који се налазе на десној звучне консонанте.
Поља која су означена сивом бојом представљају артикулације које физички нису могуће.

МЕЂУНАРОДНА ФОНЕТСКА АБЕЦЕДА (IPA)

Сонанти

сонанти	би-лабијали	лабио-дентали	дентали	алвеолари	пост-алвеолари	ретро-флекси	палатали	велари	увулари	фарингали	глотали
назали	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
вишетитр. вибранти	ʙ			r					ʀ		
једнотитр. вибранти		ⱱ		ɾ		ɽ					
обични апроксим.		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
латерални апроксим.				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Симболи који се налазе на лијевој страни поља представљају безвучне, а они који се налазе на десној звучне консонанте.
Поља која су означена сивом бојом представљају артикулације које физички нису могуће.

Вокали

Вокали се дијеле:

- по **стражњости**:
  - на предње, скоро предње, средње, скоро задње, задње
- по **висини**:
  - на отворене, полуотворене, средишње, поузатворене, затворене
- по **заобљености**:
  - заобљене, незаобљене

МЕЂУНАРОДНА ФОНЕТСКА АБЕЦЕДА (IPA)

Вокали

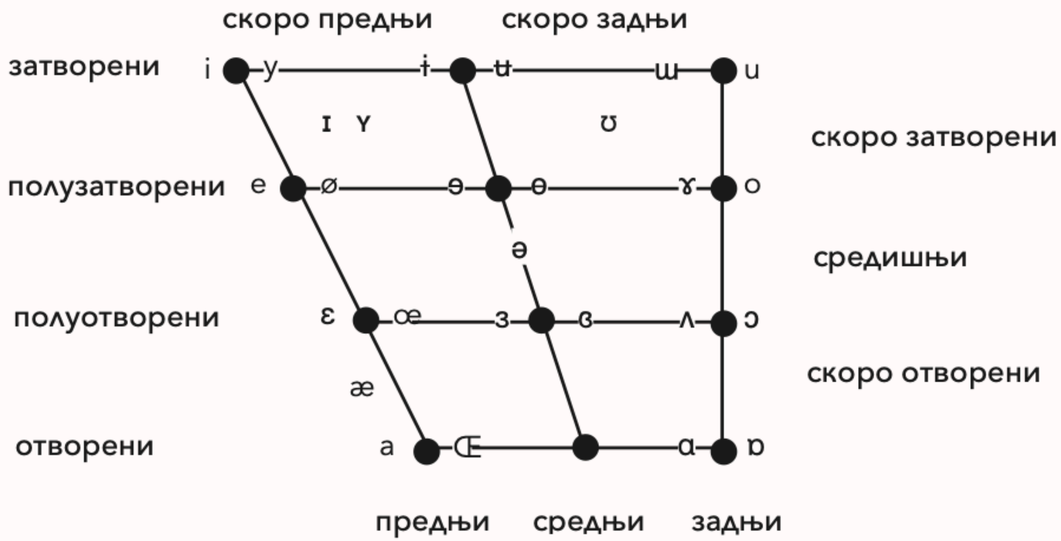

Симболи који се налазе на десној страни тачака представљају заобљене, а они који се налазе на лијевој незаобљене вокале.

Начело линеарности

- Гласови (консонанти и вокали) реализују се искључиво **линеарно**, тј. један за другим
  - Из начела линеарности произлази **могућност сегментације**, нпр. [s-l-o-ʊ-o] (= 5 segмената)

- Несегменталног карактера су **дистинктивна обиљежја** и тзв. **супрасегменталије**
  - дистинктивна обиљежја су својства од којих се гласови састоје
  - супрасегмњенталије су углавном прозодијска обиљежја

Супрасегменталије

Супрасегменталије укључују:

- **акценте**:
  - нпр. примарне, секундарне, итд.
- **тонови**:
  - нпр. узлазни, силазни, итд.
- **дужину**:
  - дугачке, кратке итд.
- **додатна обиљежја**:
  - лабијализованост, палатализованост, аспированост, итд.

МЕЂУНАРОДНА ФОНЕТСКА АБЕЦЕДА (IPA)
одабрана супрасегментална обиљежја и неки дијакритички знакови

одабрана супрасегментална обиљежја		неки дијакритички знакови	
примарни акценат	ˈV	аспириран консонант	C^h
секундарни акценат	ˌV	лабијализован консонант	C^w
силазан тон	$\hat{V}$	палатализован консонант	C^j
узлазан тон	$\check{V}$	мукао консонант	$\vec{C}$
кратак вокал	V	назализован вокал	$\tilde{V}$
дуг вокал	V:	слоготворан сонант	$\underset{,}{R}$
глотализован вокал	$\underset{\sim}{V}$	неслоготворан сонант	$\underset{\wedge}{R}$

C представља било који консонант, *V* било који вокал, *R* било који сонант.

Дистинктивна обиљежја (I)

1. **вокалност** / **невокалност**

   ➔ у зависности од тога да ли дати глас може да функционише као језгро слога или не

2. **консонантност** / **неконсонантност**

   ➔ у зависности од тога да ли се на путу струје ваздуха налази препрека или не

3. **компактност** / **дифузност**

   ➔ у зависности од тога да ли је мјесто артикулације у предњем или задњем дијелу усне дупље

4. **напетост** / **опшутеност**

   ➔ у зависности од тога да ли је при артикулације утрошено мање или више енергије

5. **звучност** / **безвучност**

   ➔ у зависности од тога да ли при артикулацији гласне жице титрају или не

Дистинктивна обиљежја (II)

6. **назалност** / **оралност**

   ➔ у зависности од тога да ли при артикулацији струја ваздуха пролази кроз уста или кроз нос

7. **прекидност** / **непрекидност**

   ➔ у зависности од тога да ли при артикулацији постоји потпуна препрека на путу струје ваздуха или не

8. **стридентност** / **благост**

   ➔ у зависности од тога да ли је шум при артикулацији датог гласа већи или мањи

9. **глотализованост** / **неглотализованост**

   ➔ у зависности од тога да ли су при артикулацији гласне жице стиснуте или не

10. **ниска** / **висока тоналност**

    ➔ у зависности од тога да ли је при артикулацији датог гласа резонација у усној дупљи већа или мања

Дистинктивна обиљежја (II)

11. **лабијализованост** / **нелабијализованост**

➔ у зависности од тога да ли су при артикулацији датог гласа усне заобљене или не

12. **палатализованост** / **непалатализованост**

➔ у зависности од тога да ли је при артикулаицији датог гласа језик подигнут према тврдом непцу или не

- Присуство / одсуство обиљежја у датом гласу биљежи се помоћу [+] и [-]

➔ нпр. [n] је [+ назалан], али [- вокалан] глас

Српски

писмо	IPA	писмо	IPA	писмо	IPA
А а	[a], [aː]	Ј ј	[j]	С с	[s]
Б б	[b]	К к	[k]	Т т	[t]
В в	[ʋ] / [v]	Л л	[l]	Ћ ћ	[tɕ]
Г г	[g]	Љ љ	[ʎ]	У у	[u], [uː]
Д д	[d]	М м	[m]	Ф ф	[f]
Ђ ђ	[dʑ]	Н н	[n]	Х х	[x]
Е е	[e], [eː]	Њ њ	[ɲ]	Ц ц	[ts]
Ж ж	[ʒ]	О о	[o], [oː]	Ч ч	[tʃ]
З з	[z]	П п	[p]	Џ џ	[dʒ]
И и	[i], [iː]	Р р	[r]	Ш ш	[ʃ]

Друго: Слоготворно r уствари је [ər]; [ŋ] се налази у групама [ŋk, ŋg, ŋx].

Грчки

писмо	IPA	писмо	IPA	писмо	IPA
Α α	[a], [aː]	Ι ι	[i], [iː]	Ρ ρ	[r]
Β β	[b]	Κ κ	[k]	Σ σ	[s]
Γ γ	[g]	Λ λ	[l]	Τ τ	[t]
Δ δ	[d]	Μ μ	[m]	Υ υ	[y], [yː]
Ε ε	[e]	Ν ν	[n]	Φ φ	[pʰ]
Ζ ζ	[dz]	Ξ ξ	[ks]	Χ χ	[kʰ]
Η η	[ɛː]	Ο ο	[o]	Ψ ψ	[ps]
Θ θ	[tʰ]	Π π	[p]	Ω ω	[ɔː]

Друго: [eː] се пише као ει, тј. исто као [ei]; [u] се јавља у дифтонзима и пише се као Vυ; [h] се пише као spiritus asper; [ŋ] се налази у групама [ŋk, ŋg, ŋkʰ] и пише се као γ; дијал. [w] пише се као ϝ или β.

Латински

писмо	IPA	писмо	IPA	писмо	IPA
A a	[a], [aː]	I i	[i], [iː], [j]	R r	[r]
B b	[b]	K k	[k]	S s	[s]
C c	[k]	L l	[l]	T t	[t]
D d	[d]	M m	[m]	V v	[u], [uː], [w]
E e	[e], [eː]	N n	[n]	X x	[ks]
F f	[f]	O o	[o], [oː]	Y y	[y], [yː] / [i], [iː]
F g	[g]	P p	[p]	Z z	[z]
H h	[h]	Q q	[kʷ]		

Друго: [gʷ] се налази у групи [ŋgʷ] и пише се као gu; [ŋ] се налази у групама [ŋk, ŋg, ŋgʷ] као и у групи [ŋn], која се пише као gn; [ʟ] се налази само испред a, o, u и консонаната.

Фонетске промјене

- Фонетске промјене су **промјене гласова**

  ➔ Зову се и гласовне промјене

- Фонетске промјене дијеле се на:

  ➔ **условљене промјене**, које се дешавају само под извјесним условом

  ➔ **неусловљне промјене**, које се дешавају у свим случајевима, без услова и/ли ограничења

Нотација фонетских промјена (I)

- Правилна промјена нотира се симболима < и >

  ➔ A > B – A (правилно) постаје, даје B

  ➔ A < B – A је (правилно) постало, (правилно) потиче од B

- Неправилна промјена нотира се симболима << и >>:

  ➔ A >> B – A неправилно постаје, даје B

  ➔ A << B – A је неправило постало, неправилно потиче од B

Нотација фонетских промјена (II)

- Условљена промјена нотира се симболом /

  ➔ A > B / _C – A (правилно) постаје, даје B испред C

  ➔ A > B / C_ – A (правилно) постаје, даје B иза C

  ➔ A > B / C_D – A (правилно) постаје, даје B између C и D

  ➔ A > B / _´ – A (правилно) постаје, даје B испред акцента

  ➔ A > B / _# – A (правилно) постаје, даје B на крају ријечи

  ➔ A > B / _] – A (правилно) постаје, даје B у затвореном слогу

  итд.

Нотација фонетских промјена (III)

- У нотацији се још често налазе ови симболи:

  ➔ *A – реконструисано A

  ➔ **A – немогуће, непосвједочено A

  ➔ †A – рестиуисано A

  ➔ A = B – A је (етимолошки) једнако B

  ➔ A ≠ B – A је (етимолошки) неједнако B

  ➔ A ≈ B – A је (етимолошки) слично B

  ➔ A ⌣ B – A је у (етимолошкој) вези са B

Врсте фонетских промјена

- Неке фонетске промјене односе се **и на консонанте и на вокале** (I)

  ➔ нпр. губљење, додавање, преметање, изједначавање, разједначавање гласова

- Неке фонетске промјене односе се **само на консонанте** (II)

  ➔ нпр. озвучење, обезвучење, фузионисање итд. консонаната; то су **консонантске промјене**

- Неке фонетске промјене односе се **само на вокале** (III)

  ➔ нпр. крађење, дужење, контракција итд. вокала; то су **вокалске промјене**

I Губљење гласова

- На почетку ријечи – **апокопа**

  ➔ грч. ϝοῖνος (уп. лат. vīnum) > οἶνος ‘вино’

- У средини ријечи – **синкопа**

  ➔ лат. dext**e**ra (уп. грч. δεξιτερά) > dextra ‘десна’

- На крају ријечи – **апокопа**

  ➔ сх. вече**р** (уп. gen.sg. вечери) > вече

I Додавање гласова

- На почетку ријечи – **протеза**

  ➔ лат. stāre > шп. **e**star ‘стајати’

- У средини ријечи – **епентеза**

  ➔ лат. *sūmsī (уп. sūmere) > sūm**p**sī ’узимати’

  ✻ епентеза вокала зове се и **анаптикса** или **сварабхакти**, а епентеза консонаната и **екскресценција**.

- На крају ријечи – **парагога**

  ➔ грч. dat.pl. -σι > -σι**ν**

I Преметање гласова

- **метатеза** – два гласа мијењају мјесто

  ➔ грч. *ύλκος (уп. lepont. ulkos, alb. ulk) > **λύ**κος ‘вук’

I Из- и разједначавање гласова

- **асимилација** – гласови се по неком својству изједначавају

  ➔ сх. *вра**бц**а (уп. врабац) > вра**пц**а

- **дисимилација** – гласови се по неком својству разједначавају

  ➔ грч. ***θ**ρι**χ**ός (уп. θρίξ) > **τ**ρι**χ**ός ’коса’

II Промјене звучности

- **озвучење** – безвучан консонанат постаје звучан

  ➔ лат. ro**s**a > ит. ro**s**a [ˈrɔ**z**a] ‘ружа’

- **обезвучење** – звучан консонант постаје безвучан

  ➔ њем. Ba**d** > [ˈba:**t**] ‘купка; купалиште’

II Промјене начина творбе

- **леницијa** – плозив постаје фрикатив или апроксимант

  ➔ лат. bi**b**ere > шп. be**b**er [beˈβeɾ] ’пити’

- **фортицијa** – фрикатив или апроксимант постаје плозив

  ➔ срггрч. Στέ**φ**ανος [ˈste**f**anos] > сх. Стје**п**ан

II Промјене мјеста творбе

- **палатализација** – дати консонант постаје доданто палатализован или палатал, а у ширем смислу, и посталвеолар или дентал

  ➔ рус. **л**ето > [ˈʲetə] ‘љето, година’

  ➔ лат. **c**entum > ит. cento [ˈʧɛn.to] ‘сто’

  ✻ палатализација услијед које постају шуштави фрикативи зове се и **асибилација**

- **деоралзација** – дати консонант постаје глотал

  ➔ пие. *septm (уп. лат. septem) > грч. ἑπτά [**h**eptă] ‘син’

II Друге консонантске промјене

- **аспирација** – дати консонант постаје додатно аспиран

  ➔ грч. lu**k**-sn- (уп. ав. raoh-šn-, стлат. Losna) > грч. λύχνος ‘свјетло’

  ✻обрнуто је **дезаспирација**

- **фузионисање** – дистинктивна обиљежја двају консонаната стапају се у нови консонант

  ➔ лат. **qu**attuor > рум. **p**atru [ˈ**p**atru] ‘четири’

- **геминација** – кратак консонант постаје дугачак

  ➔ лат. lū**p**iter / lu**pp**iter ‘Јупитер’

  ✻ обрнуто је **дегеминација**

III Промјене дужине

- **крађење** – дугачак вокал постаје кратак

  ➔ грч. nom.sg. *-ηυς > -ευς

- **дужење** – кратак вокал постаје дугачак

  ➔ грч. *λέοντσι > λέουσι ‘лав’

III Друге вокалске промјене

- **подизање** – дати вокал постаје затворенији

  ➔ стлат. nom.sg. -**o**s (нпр. equos) > лат. -**u**s (нпр. equus)

  ✻обрнуто је **спуштање**

- **отварање** – дати вокал постаје предњији

  ➔ лат. m**a**re > фран. m**e**r [ˈmɛʁ] ‘more’

  ✻обрнуто је **затварање**

- **вокализација** – дати консонант постаје вокал

  ➔ сх. се**л**-ити, али се**о**-ба

III Друге вокалске промјене

- **контракција** – два се вокала сажимају у један вокал

  ➔ сх. стȍл > *ст**ȍo** > ст**ô**

- **дифтонгација** – монофтонг постаје дифтонг

  ➔ лат. b**o**nus > ит. b**uo**no [ˈbwɔno] ‘добар’

- **монофтонг** – дифтонг постаје монофтонг

  ➔ стгрч. λείπω ‘остављати’ > нгрч. λείπω [ˈ**i**po] ‘бити одстуан’

Сандхи

- гласовне промјене које се дешавају **између ријечи**

- На примјер:
  - стинд. bṛha**t** asti > brha**d** asti ‘veliko je’
  - енг. law of the land [lɔː (ʔ)ɒv ðə lænd] > [lɔː **r**ɒv ðə lænd]
  - фран. un bon homme [œ̃ bɔ̃ (ʔ)ɔm] > [œ̃ bɔ **n**om]

- **Сандхи** је термин из староиндијске филологије

  ➔ у француској лингвистици зове се **љезон** (liaison), у келтској **консонантска мутација** итд.

Начело безизнимности

пие. *b^h > стинд. bh, грч. φ, лат. f:

пие. ***b^h***er- ‘носити’	стинд. **bh**ár-ati	грч. **φ**ér-ω	лат. **f**er-ō
пие. ***b^h***uH- ‘бити’	стинд. á-**bh**ūt	грч. ἔ-**φ**υ	лат. **f**u-ī
пие. *$h_2$el***b^h**- ‘бијел’	–	грч. ἀλ**φ**-ός	лат. al**b**-us

‘изнимка’

Али у ствари, пие. *b^h > лат. f /#_, b:

пие. *neb^h- ‘облак’	стинд. ná**bh**-aḥ	грч. νέ**φ**-ος	лат. ne**b**-ula
пие. *h_2(e)m**b^h**- ‘oboje’	стинд. u**bh**-áu	грч. ἄμ**φ**-ω	лат. am**b**-ō
пие. *h_3n(e)b^h- ‘пупак’	стинд. ná**bh**-ya	грч. ὀμ**φ**-αλός	лат. um**b**-ilīcus

То јест, изнимка је само привидна.

Младограматичари

- деветнаестовековна **школа историјске граматике** са сједиштем у Лајпциг

- Одиграла је важну улогу **у развитку индоевропске лингвистике**

- Одликује је **инсистирање на материјализму и позитиваму**

- **Основни постулат**:

  ➔ »Die Lautgesetze kennen keine Ausnahmen« (Фонетски закони не знају за изнимке)

  ➔ Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze (Безизнимност гласовних закон)

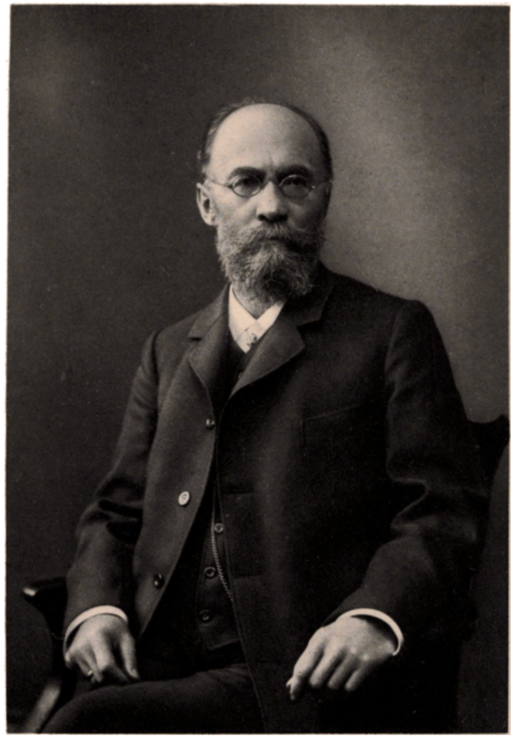

Karl Brugmann, 1849–1919

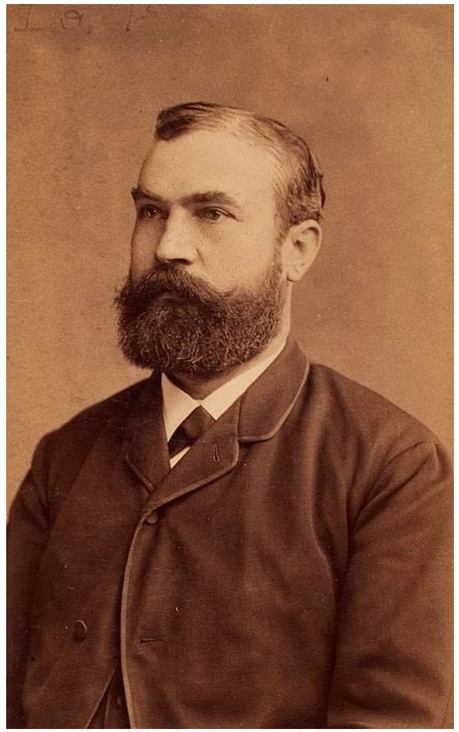

Hermann Osthoff, 1847–1909

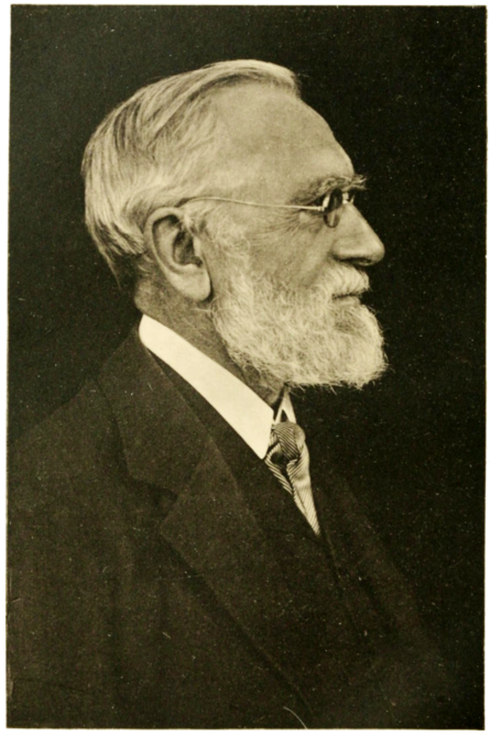

August Leskien, 1840–1916

Томо Маретић, 1854–1938

Петар Скок, 1881–1956

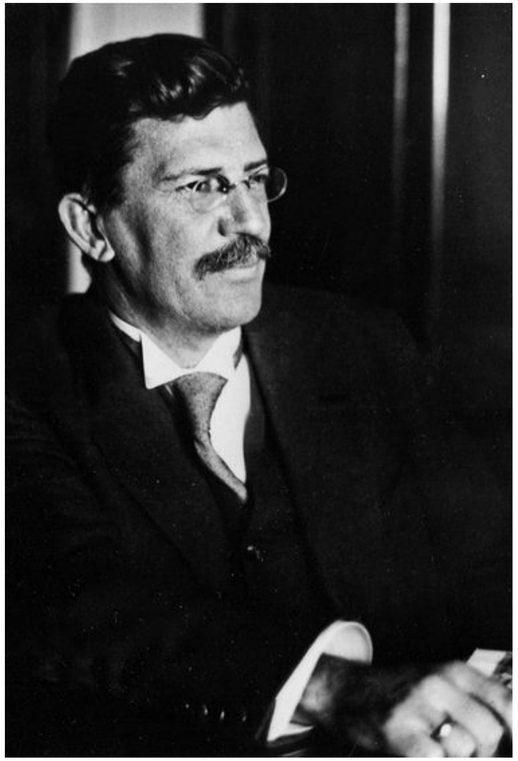

Александар Белић, 1876–1960

Аналогија

- уједначавање јединих гласова према другима

Правилне промјене:

пие. *k^w > грч. τ /_ε	пие. ***k^w**e > грч. **τέ**
пие. *k^w > грч. π /_o	пие. *ue**k^w**os > грч. ἔπος

Очекиван, правилан исход:

nom sg	пие. *ue**k^w**os > грч. ἔπος
gen sg	пие. *ue**k^w**esos > грч. ἔτεος

Стварни исход:

nom sg	пие. *ue**k^w**os > грч. ἔπος
gen sg	пие. *ue**k^w**esos >> грч. ἔπεος

аналогија

Фонологија

- Зове се и **фонемика** или **функционална фонетика** те изучава **систематизацију гласова** у датом језику

- Дијели се на:
  - **синхронијску фонологија** – проучава системе гласова у тренутном временском пресјеку
  - **дијахронијску фонологију** – проучава развој гласовних система кроз вријеме
  - **општу фонологију** – утврђује гласовне законитости које вриједе за све језике свијета

- Оснивачи савремене фонологије су **Јан Бодуен де Куртене** и **Ноклај Трубецки**

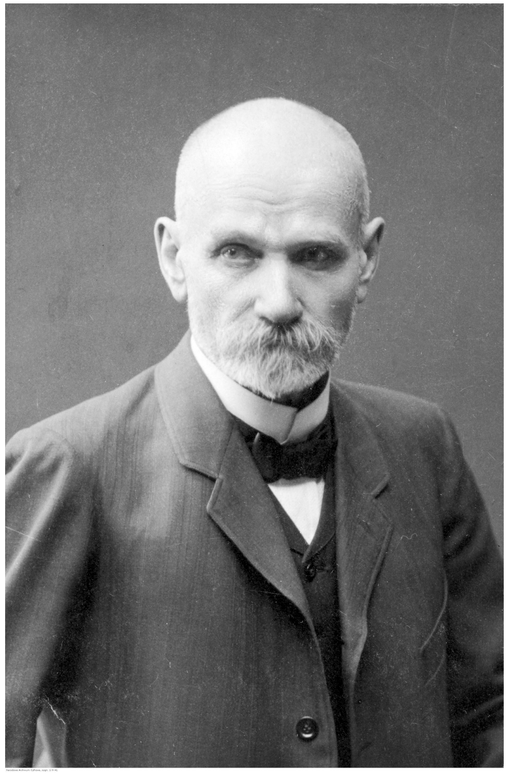

Јан Бодуен де Куртене, 1845–1929

Николај Трубецкој, 1890–1938

Фонеме

- фонеме су **гласови лишени разноликости** која их у свакодневној реализацији одликује

  ➔ фонеме су апстрактне и коначане, а гласови су конкретни и бесконачни

- фонеме се увијек биљеже **латиницом** и дају се **у косим заградма**, нпр. /a/

- одликује их **дистинктивна функција**

  ➔ фонема је најмања линеарна јединица плана израза којој не одговара ништа на плану садржаја, али чијом промјеном долази до промјене на плану садржаја, нпр. /mrâv/ : /mrâk/, /pâsti/ : /râsti/, /rúka/ : /lúka/

Метода минималних парова

- /b/ : /p/ = /**b**ȉti/ : /**p**ȉti/
- /b/ : /d/ = /**b**èo/ : /**d**èo/
- /b/ : /g/ = /bô**g**/ : /bô**d**/

итд.

- **Једном фонема**, **увијек фонема!**

Алофони

- фонеме у реализацији имају **бесконачно много варијанте**

- неке варијанте **условљене су констекстом**

  ➔ варијанте које су условљене контекстом зову се и **комбинаторичке варијанте** или **алофони**

- налазе се **у комплементарној дистрибуцији** са канонском реализацијом фонеме

- нпр. сх. /n/ се канонски реализује као [n], али алофонски и као [ŋ] (у веларом контексту)

Систем фонема

- Примјер: систем грчкиих вокала

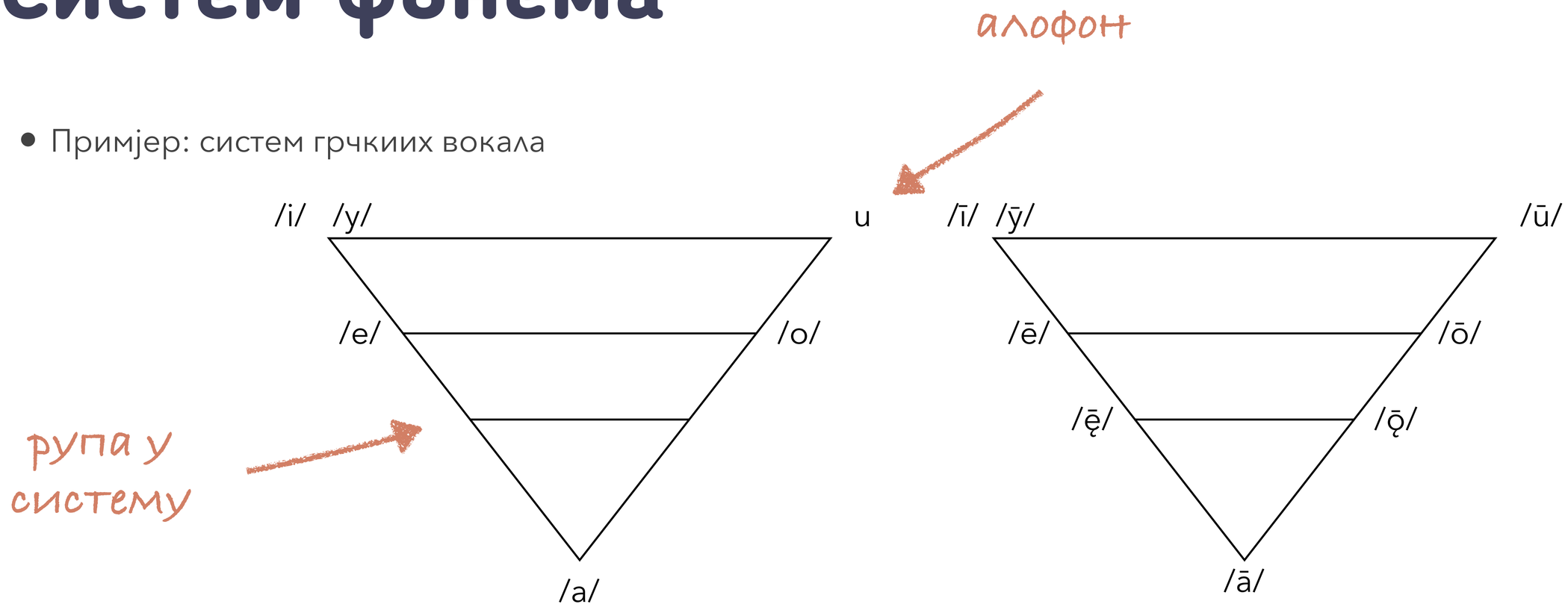

слова	⟨α⟩	⟨ε⟩	⟨ο⟩	⟨ι⟩	⟨υ⟩	⟨υ⟩	⟨ᾱ⟩	⟨η⟩	⟨ω⟩	⟨ει⟩	⟨ου⟩	⟨ῑ⟩	⟨ῡ⟩	⟨ου⟩
гласови	[a]	[e]	[o]	[i]	[y]	[u]	[aː]	[ɛː]	[ɔː]	[eː]	[oː]	[iː]	[yː]	[uː]
фонеме	/a/	/e/	/o/	/i/	/y/	/u/	/ā/	/ę̄/	/ǭ/	/ē/	/ō/	/ī/	/ȳ/	/ū/

Фонемске промјене

- фонемске промјене су искључиво оне које се јављају **у систему фонема**

- **губљење** – дата фонема нестаје, тј. /A/ > ø
- **дијељење** – дата фонема дијели се надвоје, тј. /A/ > /B/, /C/
- **мијењање** – дата фонема постаје нека друга, претходно непостојећа фонема, тј. /A/ > /B/
- **појављивање** – јавља се претходно непостојећа донема, тј. ø > /A/
- **сливање** – двије различите фонеме постају једна те иста фонема, тј. /A/, /B/ > /B/

Литература

- Лигорио, Орсат. *Праисторија грчког језика I*. Београд: Филозофски факултет, 2022.

  ➔ Стр. 596–623.

Литература

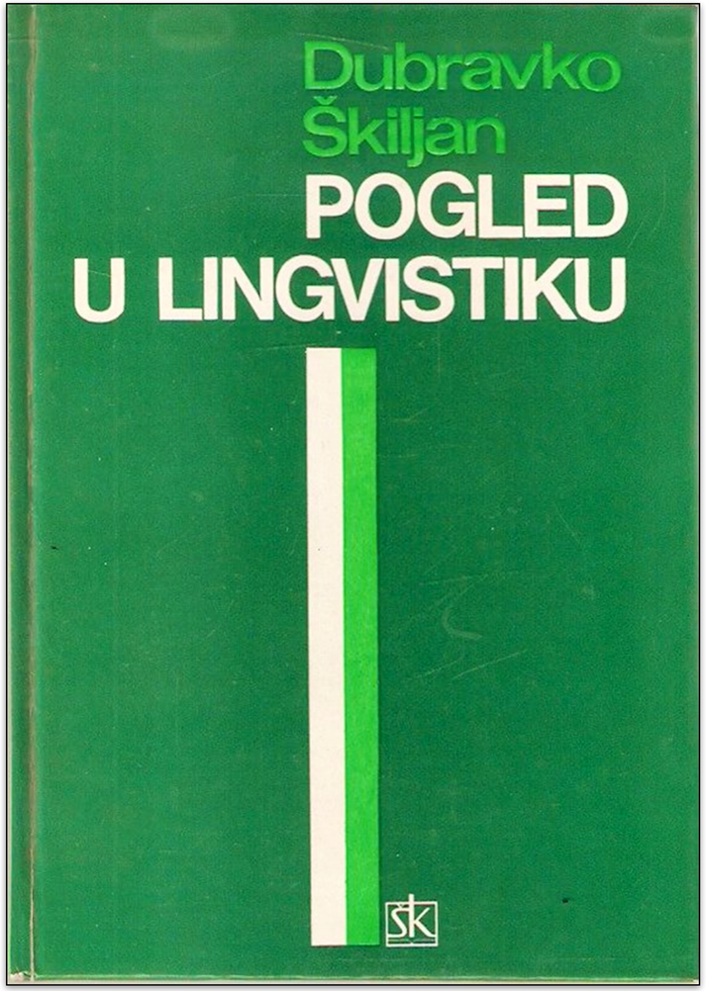

- Škiljan, Dubravko. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 1985[2].

  ➔ Стр. 92–101.

Дио IV

Писмо

Писмо

- је **скуп знакова** који служи за биљежење неког језика
- може биљежити **гласове**, **слогове**, **ријечи**, **појмове**
- Познато је **око хиљаду** различитих писама

Врсте знакова (I)

- Прва врста знакова приказује **само план садржаја**

- Знакови који показују само план садржаја могу бити:
  - **пиктограми**, ако се садржај репродукује помоћу слике
  - **идеограми**, ако се садржај репродукује помоћу симбола

Пиктограми

- **настарији облик писма**, у употерби од каменог доба
- често су **схематизовани** и/или **стилизовани**
- могу приказати **само конкретне појаве**
- могу се читати **на било ком језику**

Фреске из пећине Ласко
(отприлике 17. миленијум прн.н.е.)

Идеограми

- **сљедећи степен** развитка писма
- **схематизованији** од пиктограма
- могу представати и **апстрактне појмове**
- и дан-данас **често у употреби**

Пиктограмско-идеограмски знак

Врсте знакова (II)

- Друга врста знакова приказују **само план израза**

- Знакови који показују план израза могу бити
  - **силабограми**, ако репродукују слогове
  - **фонограми**, ако репродукују гласове

Идеографско-силабичка писма

- Записују **појмове и слогове**
- Имају **100+ знакова**
- Примјери:

  ➔ сумерско и акадско клинасто писмо

  ➔ **хетитско и староперијско клинасто писмо**

  ➔ египатски хијероглифи

  ➔ кинеско писмо, са чак 50000 знакова (за савремене текстове довољно је знати 10000)

  ➔ линеар А

  ➔ **линеар Б**

	a		e		i		o		u	
-		a		e		i		o		u
d-		da		de		di		do		du
j-		ja		je				jo		
k-		ka		ke		ki		ko		ku
m-		ma		me		mi		mo		mu
n-		na		ne		ni		no		nu
p-		pa		pe		pi		po		pu
q-		qa		qe		qi		qo		
r-		ra		re		ri		ro		ru
s-		sa		se		si		so		su
t-		ta		te		ti		to		tu
w-		wa		we		wi		wo		
z-		za		ze						

Основни силабограми линеара Б

	a_2	*ha*
	a_3	*ai*
	au	*au*
	dwe	*dụe*
	dwo	*dụo*
	nwa	*nụa*
	pte	*pte*
	pu_2	*phu*
	ra_2	*rịa*
	ra_3	*rai*
	ro_2	*rịo*
	ta_2	*tịa*
	twe	*tụe*
	two	*tụo*

Додатни силабограми линеара Б

	VIR
	MUL(IER)
	EQU(US)
	EQU(US)^{f}
	EQU(US)^{m}
	OVIS
	OVIS^{f}
	OVIS^{m}
	CAP(RA)
	CAP(RA)^{f}

	CAP(ER)^{m}
	SUS
	SUS^{f}
	SUS^{m}
	BOS
	BOS^{f}
	BOS^{m}
	GRA(NUM)
	HORD(EUM)
	OLIV(A)

	FICUS
	FARINA
	AROM(A)
	OLE(UM)
	VIN(UM)
	TRI(PUS)
	HYD(RIA)
	PAT(ERA)
	AMPH(ORA)
	SIT(ULA)

	LANX
	ALV(EUS)
	HAS(TA)
	SAG(ITTA)
	PUG(IO)
	GLA(DIUS)
	BIG(A)
	CUR(RUS)
	CAPS(US)
	ROT(A)

Обичнији идеограми

	1
	2
	3
	4
	5
	6
	7
	8
	9

	10
	20
	30
	40
	50
	60
	70
	80
	90

	100
	200
	300
	400
	500
	600
	700
	800
	900

	1000
	2000
	3000
	4000
	5000
	6000
	7000
	8000
	9000

Бројеви

Michael Ventris
1922–1956

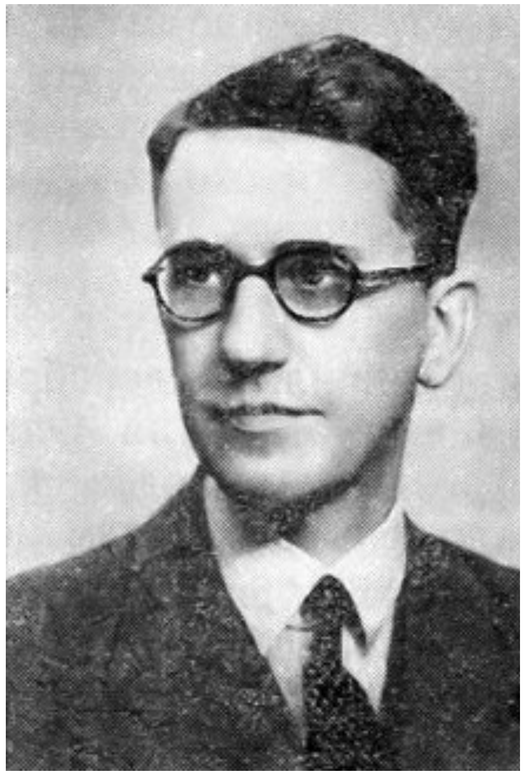

John Chadwick
1920–1998

KN(OSSOS) R 1815 + fr

e-ke-a
ka-ka-re-ą HASTA 12

enk^{h}e(h)a
k^{h}alkāre(h)a HASTA 12

enk^{h}e(h)a: nom npl, *enk^{h}os koplje*. – ***k^{h}alkāre(h)a***: nom npl, *k^{h}alkārēs sa bronzanim vršKom*. – **HASTA**: ideogram, KOPLJE. – **12**: ideogram, 12.

koplja
bronzana KOPLJE 12

Недостаци линеара Б:

- не биљежи звучности и аспираност, *e-ko* = ἐγώ, ἔχω
- не биљежи m, n, l, r, s у затвореном слогу, *pa-ta* = πάντα, *ka-ko* = χαλκός
- биљежи лажне вокале на мјесту консонантских група, *po-to-ri-ne* = πτόλιν
- не биљежи spiritus asper (изузев помоћу a_2), *u-do-ro* = ὑδρο-, a_2*-ra-* = ἅλα
- не биљежи s- на почетку консонантске групе, *ta-to-mo* = σταθμός
- не разликује r и l, *qa-si-re-u* = βασιλεύς
- не биљежи дужину вокала, *e-ko* = ἐγώ, ἔχω
- не биљежи дужину консоната, *to-so* = τόσσος

Силабичка писма

- Записују **слогове**
- Имају **50-80 знакова**

- Примјери:
  - ➔ јапанска хирагана и катакана
  - ➔ амхарско писмо ге'ез
  - ➔ **деванагари**
  - ➔ друга **брахмичка писма** укључујући **оно тохарско**

- Силабичка писма која записују и слогове и самосталне вокале зову се и **алфасилабичка писма**

деванагари		латини-зација	IPA
अ	—	*a*	[a]
आ	ा	*ā*	[aː]
इ	ि	*i*	[i]
ई	ी	*ī*	[iː]
उ	ु	*u*	[uː]
ऊ	ू	*ū*	[u]
ऋ	ृ	*r̥*	[ər̝]
ॠ	ॄ	*r̥̄*	[əːr̝]
ऌ	ॢ	*l̥*	[əl]
ॡ	ॣ	*l̥̄*	[əːl]
ए	े	*e*	[eː]
ऐ	ै	*ai*	[ai]
ओ	ो	*o*	[oː]
औ	ौ	*au*	[au]
–	ं	*ṃ*	N
–	ँ	*m̐*	[∀]
–	ः	*ḥ*	[h]

деванагари	латини-зација	IPA
क	*ka*	[ka]
ख	*kha*	[kʰa]
ग	*ga*	[ga]
घ	*gha*	[gʱa]
ङ	*ṅa*	[ŋa]
च	*ca*	[tɕa]
छ	*cha*	[tɕʰa]
ज	*ja*	[dʑa]
झ	*jha*	[dʑʱa]
ञ	*ña*	[ɲa]
ट	*ṭa*	[ʈa]
ठ	*ṭha*	[ʈʰa]
ड	*ḍa*	[ɖa]
ढ	*ḍha*	[ɖʱa]
ण	*ṇa*	[ɳa]
त	*ta*	[ta]
थ	*tha*	[tʰa]

деванагари	латини-зација	IPA
द	*da*	[da]
ध	*dha*	[dʱa]
न	*na*	[na]
प	*pa*	[pa]
फ	*pha*	[pʰa]
ब	*ba*	[ba]
भ	*bha*	[bʱa]
म	*ma*	[ma]
य	*ya*	[ja]
र	*ra*	[ɾa]
ल	*la*	[la]
ळ	*ḷa*	[ɭa]
व	*va*	[wa]
श	*śa*	[ɕa]
ष	*ṣa*	[ʂa]
स	*sa*	[sa]
ह	*ha*	[ɦa]

деванагарски силабограми

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
a	𑀅	અ	অ	ਅ	అ
ā	𑀆	આ	আ	ਆ	ఆ
i	𑀇	ઇ	ই	ਇ	ఇ
ī	𑀈	ઈ	ঈ	ਈ	ఈ
u	𑀉	ઉ	উ	ਉ	ఉ
ū	𑀊	ઊ	ঊ	ਊ	ఊ
r̥	𑀋	ઋ	ঋ	਋	–
r̥̄	𑀌	ૠ	ৠ	਌	–
l̥	𑀍	ઌ	ঌ	਍	–
l̥̄	𑀎	ૡ	ৡ	਎	–
e	𑀏	એ	এ	ਏ	ఎ
ai	𑀐	ઐ	ঐ	ਐ	ఐ
o	𑀑	ઓ	ও	ਓ	ఒ
au	𑀒	ઔ	ঔ	ਔ	ఔ
ṃ	◌𑀁	◌ં	◌ং	◌ਂ	◌ం
m̐	◌𑀂	◌ઁ	◌ঁ	–	–
ḥ	◌𑀃	◌ઃ	◌ঃ	◌ः	◌ః

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
ka	𑀓	ક	ক	ਕ	క
kha	𑀔	ખ	খ	ਖ	ఖ
ga	𑀕	ગ	গ	ਗ	గ
gha	𑀖	ઘ	ঘ	ਘ	ఘ
ṅa	𑀗	ઙ	ঙ	ਙ	ఙ
ca	𑀘	ચ	চ	ਚ	చ
cha	𑀙	છ	ছ	ਛ	ఛ
ja	𑀚	જ	জ	ਜ	జ
jha	𑀛	ઝ	ঝ	ਝ	ఝ
ña	𑀜	ઞ	ঞ	ਞ	ఞ
ṭa	𑀝	ટ	ট	ਟ	ట
ṭha	𑀞	ઠ	ঠ	ਠ	ఠ
ḍa	𑀟	ડ	ড	ਡ	డ
ḍha	𑀠	ઢ	ঢ	ਢ	ఢ
ṇa	𑀡	ણ	ণ	ਣ	ణ
ta	𑀢	ત	ত	ਤ	త
tha	𑀣	થ	থ	ਥ	థ

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
da	𑀤	દ	দ	ਦ	ద
dha	𑀥	ધ	ধ	ਧ	ధ
na	𑀦	ન	ন	ਨ	న
pa	𑀧	પ	প	ਪ	ప
pha	𑀨	ફ	ফ	ਫ	ఫ
ba	𑀩	બ	ব	ਬ	బ
bha	𑀪	ભ	ভ	ਭ	భ
ma	𑀫	મ	ম	ਮ	మ
ya	𑀬	ય	য	ਯ	య
ra	𑀭	ર	র,ৰ	ਰ	ర
la	𑀮	લ	ল	ਲ	ల
ḷa	𑀴	ળ	–	ਲ਼	ళ
va	𑀯	વ	ৱ	ਵ	వ
śa	𑀰	શ	শ	ਸ਼	శ
ṣa	𑀱	ષ	ষ	਷	–
sa	𑀲	સ	স	ਸ	స
ha	𑀳	હ	হ	ਹ	హ

Брахми, деванагари, бенгали, гуџурати, гурмуки

Алфабети

- Записују **гласове**
- Обично имају **30-ак знакова**

- Примјери:

  ➔ феничко писмо

  ➔ **грчки** и **фријски алфабет**

  ➔ **италска писма**, укључујући **латиницу**

  ➔ **јерменско** и **готско писмо**

  ➔ **глагољица** и **ћирилица**

  ➔ **рунско писмо**, **огам** итд.

грч. алфабет	фен. писмо	име слова
Α	𐤀	алеф
Β	𐤁	бет
Γ	𐤂	гимел
Δ	𐤃	далет
Ε	𐤄	хе
Ζ	𐤆	зајин
Η	𐤇	хет
Θ	𐤈	тет

грч. алфабет	фен. писмо	име слова
Ι	𐤉	јод
Κ	𐤊	каф
Λ	𐤋	ламед
Μ	𐤌	мем
Ν	𐤍	нун
Ξ	𐤎	самех
Ο	𐤏	ајин
Π	𐤐	пе

грч. алфабет	фен. писмо	име слова
Ρ	𐤑	реш
Σ	𐤒	шин
Τ	𐤓	тав
Υ	𐤔	вав
Φ	–	–
Χ	–	–
Ψ	–	–
Ω	–	–

Грчки и фенички алфабет

IPA	зе-лени	цр-вени	пла-ви	мо-дри
[a]	Α	Α	Α	Α
[b]	Β	Β	Β	Β
[g]	Γ	Γ	Γ	Γ
[d]	Δ	Δ	Δ	Δ
[e]	Ε	Ε	Ε	Ε
[w]	F	F	F	—
[dz]	Ι	Ι	Ι	Ι
[h]	Η	Η	Η	—
[eː]	—	—	—	Η
[tʰ]	⊗	⊗	⊗	⊗

IPA	зе-лени	цр-вени	пла-ви	мо-дри
[i]	Ι	Ι	Ι	Ι
[k]	Κ	Κ	Κ	Κ
[l]	Λ	Λ	Λ	Λ
[m]	Μ	Μ	Μ	Μ
[n]	Ν	Ν	Ν	Ν
[o]	Ο	Ο	Ο	Ο
[p]	Γ	Γ	Γ	Γ
[s]	Μ	Μ	Μ	—
[k]	Ϙ	Ϙ	Ϙ	—

IPA	зе-лени	цр-вени	пла-ви	мо-дри
[r]	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
[s]	Ϲ	Ϲ	Ϲ	Ϲ
[t]	Τ	Τ	Τ	Τ
[u]	Υ	Υ	Υ	Υ
[ks]	—	Χ	—	Ξ
[pʰ]	—	Φ	Φ	Φ
[kʰ]	—	Ψ	Χ	Χ
[ps]	—	—	—	Ψ
[oː]	—	—	—	Ω

Грчки епигхорички алфабети

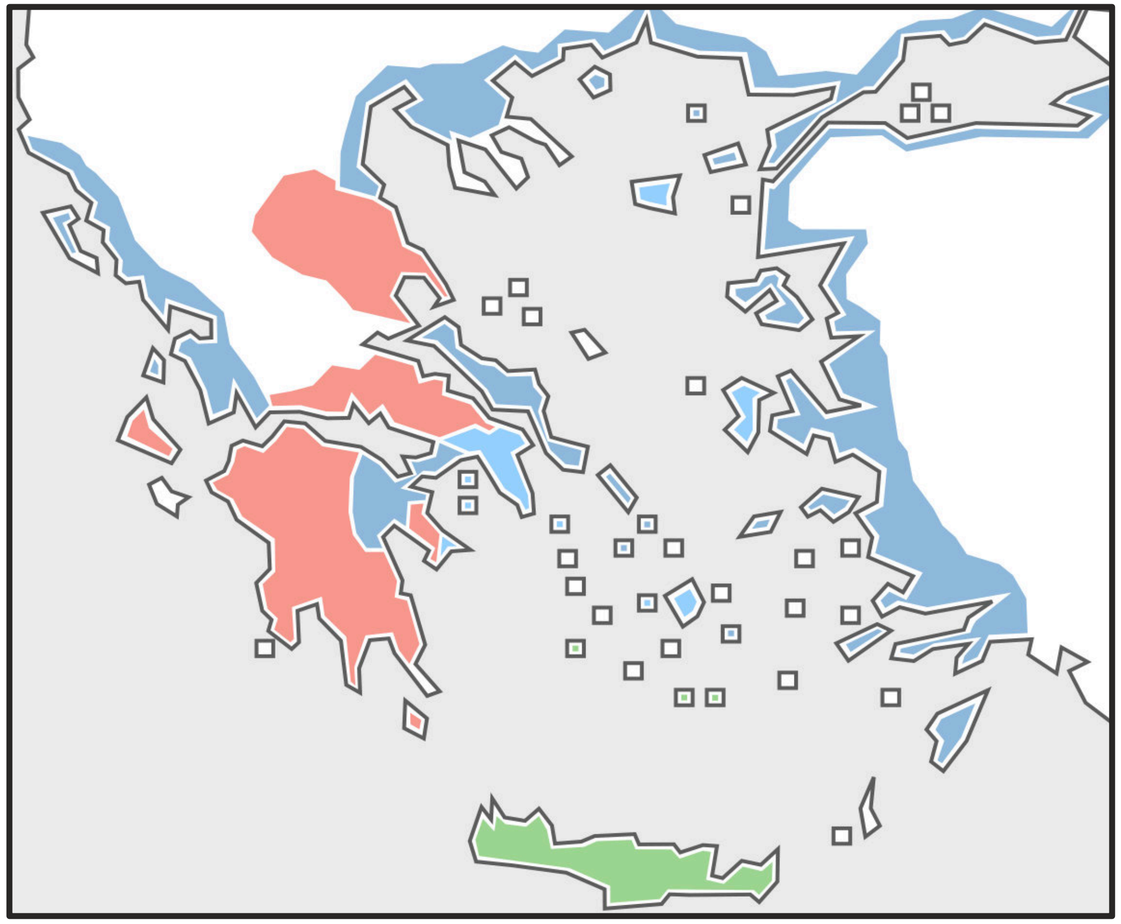

зелени

црвени

свјетлоплави

модри

Грчки епигхорички алфабети

	стат.	јон.
[h]	Η	—
[ɛː]	Ε	Η
[eː]	Ε / ΕΙ	ΕΙ
[ɔː]	Ο	Ω
[oː]	Ο / ΟΥ	ΟΥ
[ks]	ΧΣ	Ξ
[ps]	ΦΣ	Ψ

Реформа староатичког правописа
403 pr.n.e.

Смјер писања

- слијева надесно

  → **декстрорсно**

- зденса налијево

  → **синистрорсно**

- наизмјенично

  → **бустрофедон**

Бустрофедон на старофригијском Areyastis-споменику

Графемика

- је наука која се бави **облицима писмена**, **њиховим системима** и **односима према фонемама**

- Најмања графичка јединица којој одговара нека фонема зове се **графема**

- По сложености, графеме могу бити:
  - **једноставне графеме** – 1 знак представља један глас, нпр. ћириличко **а** представља [а]
  - сложени графеме
    - **диграми** – 2 знака представљају један глас, нпр. латиникчо **lj** представља [ʎ]
    - **триграми** – 3 знака представљају један глас, нпр. њем. **sch** представља [ʃ], итд.

Врсте графема

- По облику, графеме могу бити:
  - велике, **мајускула**, нпр. ABC
  - мале, **минускула**, нпр. abc

- По нагибу, графеме могу бити
  - усправне, **капитала**, нпр. ABC / abc
  - искошене, **курзив**, нпр. *ABC / abc*

Правопис

- је скуп правила, обично кодификованих о томе како се неки језик пише

- По типу, правопис може бити:
  - **етимолошки** – ако слова репродукују старија стања језика
  - **фонематски** – ако слова репродукују фонеме
  - **фонетски** – ако слова одговарају гласове

Литература

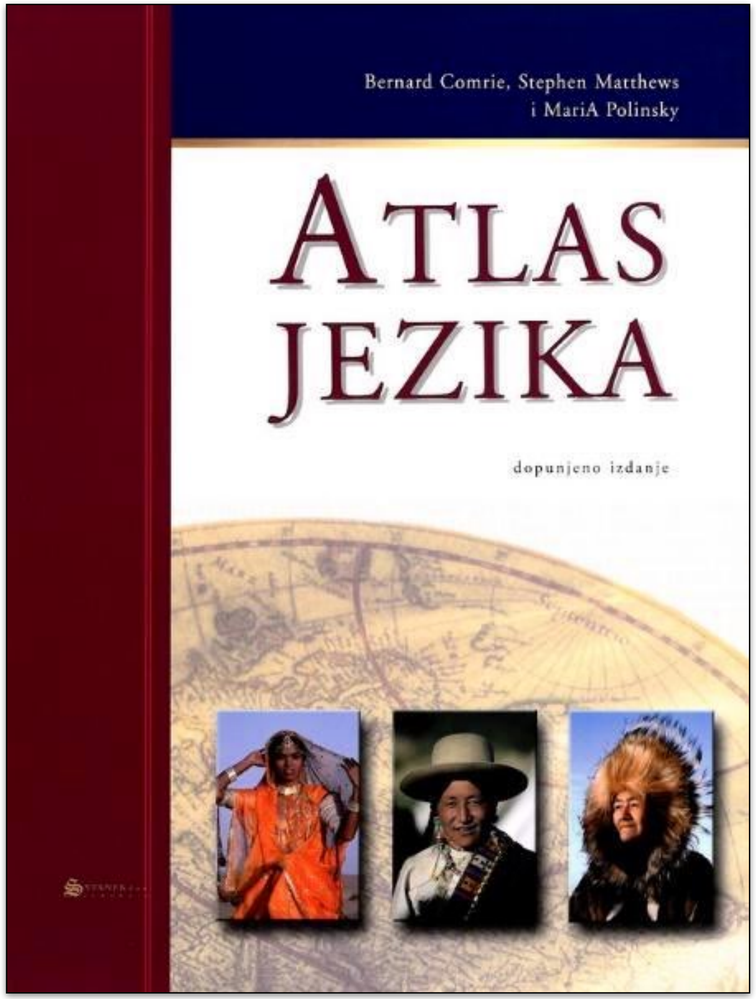

- Bernad Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky. *Atlas jezika*. Varaždin: Stanek, 2004.

  ➔ Стр. 160–196.